

ARANY LÁSZLÓ NÉPMESÉI A 19. SZÁZADI MAGYAR
GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI IRODALOMBAN¹

Az Arany család mesegyűjtése és Arany László meséinek korai recepciója

Az Arany László neve alatt megjelent népmesék a magyar nemzeti művelődés olyan kitüntetett folklórszövegei, melyek *klasszikus népmesékként* rögzültek a köztudatban. Ugyanakkor feltáratlan az a folyamat, ahogyan e mesék szüzséjüket, de különösen elbeszélő módjukat tekintve az elmúlt másfél évszázadban közismert, kanonikus népmeseszövegekké váltak. Arany László 1862-ben *Eredeti népmesék* címen tette közzé népmeséket és talalós kérdéseket tartalmazó népköltési gyűjteményét (ARANY, 1862). E kötet alapjául szolgáló, Arany Jánosné Ercsey Julianna, Arany Julianna és Arany László írásában fennmaradt kéziratok meseszöveg-lejegyzések nem teljesen azonosak a kiadott szövegváltozatokkal.² Az a mesei elbeszélő stílus, az a népi előadást imitáló narrációs mód, amelyet Arany László e kéziratok átszövegezése során kialakított és érvényesített, később követendő mintává vált a magyar népmeseszöveg-közlések gyakorlatában. Az 1862-es kötet harminchat népmesét és ötvennégy talalós kérdést tartalmaz, a kötet nagy erénye, hogy a mesék a korábbi publikációs gyakorlathoz képest változatosabb műfaji megoszlást mutatnak.³

Arany László 1867-ben lett a Kisfaludy Társaság tagja, ekkor tartotta meg székfoglalóját *Magyar népmeséinkről* címmel (ARANY, 1867), ezután választották meg a tervezett *Magyar Népköltési Gyűjtemény* (MNGY) elnevezésű antológiasorozat társszerkesztőjének Gyulai Pál mellé, hogy a prózafolklór kéziratokat gondozza.⁴ A sorozat hosszú vajúdas után végül 1872-ben megjelent

¹ A dolgozat alapjául szolgáló kutatást a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az NKFIH a PD 124746 pályázat keretében az NKFI Alapból támogatta.

² A kéziratok és a kiadott gyűjtemény szinoptikus kritikai kiadását lásd DOMOKOS – GULYÁS szerk., 2018.

³ A mesék műfaji megoszlása a következő: tizenhat tündérmese, nyolc formulamese, öt állatmese, két novellamese, három tréfás mese, és csalimeseként további két nem tipologizált mesezáró motívum. Néhány 19. és 20. századi mesegyűjtés, köztük az *Eredeti népmesék* műfaji arányainak tanulságairól lásd SÁRKÁNY, 1971.

⁴ Arany László a jegyzetekhez írott bevezetőjében fejtette ki, hogy a mesék kiválasztásánál a műfaji változatosság reprezentálásán túl a népmese nyelvi megformáltsága, stílusa volt

első kötetében Arany László saját gyűjtéséből további népköltési szövegeket is közölt. A kötet prózai anyagának közel egyharmada tőle származik: tizenkét népmese és eredetmagyarázó monda, ezenfelül egy ballada. (Ezek egyikének sem került elő a kézírata.)⁵ Az elérhető információk alapján nem tudjuk, hogy az 1872-ben Arany László nevével közzétett folklóranyag mikor és hogyan állt össze, így azt sem lehet megnyugtatóan tisztázni, hogy esetleg egy része már az *Eredeti népmesék* megjelenésekor is rendelkezésre állt-e.⁶

Az 1862-ben és az 1872-ben kiadott gyűjteményekben megjelent közel fél-száz népmese képezi a jól ismert, Arany László-féle mesekorpuszt.⁷ E mesék folklorizációjában a későbbi olcsó, népszerű kiadások és populáris olvasmányok (mesekönyvek és olvasókönyvek) nagy szerepet játszottak.⁸ Kovács Ágnes Arany László meséinek a 20. századi színhagyományra gyakorolt hatásáról írott tanulmányában amellettt érvelt, hogy a mesék fogadtatását alapvetően a Gyulai Pál kiadásában megjelent, az *Eredeti népmesék* és az MNGY I. kötetnek összesített anyagát tartalmazó, posztumusz *Magyar népmese-gyűjtemény* (ARANY, 1901)⁹ határozta meg: „Arany László meséinek népszerűvé válása voltaképpen halála után kezdődött, amikor a Gyulai Pál szerkesztette Összes Művek IV. kötete [...] az Olcsó Könyvtár sorozatában megjelent és ebben a szerény, kispénzű emberek számára is hozzáférhető formában 1949-ig hat (összesen hét) kiadásban elfogyott” (KOVÁCS, 1969, 179.). Fontos azonban hangsúlyozni, hogy e mesék újraközlései már a 19. század második felében, az első megjelenésüket követően szinte azonnal felbukkantak a nyomtatott írásbeliség különböző típusú termékeiben, elsősorban iskolai olvasókönyvekben

a fő szempont. Azokat a meséket részesítette szerkesztőként is előnyben, melyek az „előadás modora, az alakítás ügyessége, a nyelv sajátosága” miatt tűntek érdekesnek (ARANY – GYULAI szerk., 1872, 596.).

⁵ Az itt megjelent prózai Arany László-szövegek műfaji megoszlása a következő: négy eredetmagyarázó monda, három tündérmese, két állatmese, két legendamese és egy hazugságmese.

⁶ Az MNGY I. kötetének keletkezéstörténetéről lásd DOMOKOS, 2015, 265–343.

⁷ Ugyanakkor Arany László a Kisfaludy Társaságban a népmesékről tartott, említett székfoglaló előadásában nemcsak az addig publikált magyar népmeséket vette alapul, de felhasználta saját kézíratos népmese-gyűjteményét is. A publikált meséken túl az értekezésben több olyan saját népmesére is utalt, amelyek sem az *Eredeti népmesékben*, sem pedig az MNGY I. kötetében nem jelentek meg (ARANY, 1867).

⁸ A széles társadalmi körben terjesztett populáris olvasmányokról lásd SCHENDA, 1989. A ponyvanyomtatványok konkrét befolyását az Arany család meséi tekintetében egyelőre nem sikerült meghatározni. Kovács Ágnes Arany László egy meséjéről (*Az aranyhajú hercegekisasszony*. ARANY, 1862, 83–99.) úgy tudta, hogy az ponyvanyomtatványként is megjelent (KOVÁCS, 1979, 372.), sajnos azonban állítását nem adatolta. Az eddig feltárt ponyvák között sem ilyen, sem más, az Arany családhoz köthető szöveg nem került elő.

⁹ Későbbi kiadásai: 1904, 1911, 1914, 1928, 1949.

és gyerekeknek szánt mesekiadványokban. Itt kell megjegyezni azt is, hogy a mesék pedagógiai célokra való felhasználásában nem csak az újraközlések játszottak szerepet, de maga az *Eredeti népmesék* is. Kriza János levelezéséből ismert, hogy Arany László állatmeséi természetes módon is az olvasás tanításának alapvető segédeszközeivé válhattak. Az *Eredeti népmesék* megjelenése után néhány hónappal Kriza Gyulai Pálnak címzett leveleiben arról írt, hogy az akkor hétéves lánya (Kriza Lenka, 1856–1890) Arany László meséiből tanult meg olvasni:

„[...] Háromszéken, csudálatos, a mivelt embert is áthatja, imbuálja, vagy saturálja a közönséges népnyelv, úgy amint Népmeséimben izlelhetik Önök ottan a kisebb Aranyval együtt, a kinek könyvét anyira szeretem, s hát még a kis Lenkám, abból tanult meg, igazán mondom olvasni – csak elcsodálkoztunk, midőn egyszer halljuk, hogy a hátul levő apróbb állatmeséket folyvást olvassa.”¹⁰ [...] „Lenkám már tudja az Arany László Meséinek apraját, folyvást olvas.”¹¹

Arany László meséinek népszerűvé válásához hatékonyan hozzájárult Gyulai Pálnak az *Eredeti népmesék* című kötetéről közölt recenziója is, mellyel kijelölte a kötet helyét a 19. századi mesegyűjtemények sorában és gyakorlatilag kialakította Arany László népmesegyűjteményéről azt a kanonikus képet, amit aztán a magyar folklorzstika reflexió nélkül hagyományozott tovább. E recenzióban Gyulai nem csak a mesék nyelvi megformáltságát, hanem a kötet műfaji összetételét is méltányolta, ugyanis meglátása szerint a gyűjtemény az addig kevés figyelemben részesített gyerekeknek való mesék (*dajka- és állatmesék*) tekintetében volt különösen gazdag (GYULAI, 1862, 388–389.). Ismertetésében mutatóként közölt a gyűjtemény gyerekmeséi közül (azóta reprezentatívvá vált) két szöveget: *A kóró és a kis madár*; valamint *A kis malacz es a farkasok* címűeket (GYULAI, 1862, 389–391.).¹² Talán Gyulai a kortársak véleményével egybevágó pozitív bírálatának is köszönhető, hogy Arany László meséi már

¹⁰ Kriza János Gyulai Pálhoz, Kolozsvár, 1862. október 29. (KRIZA, 2012, 122.)

¹¹ Kriza János Gyulai Pálhoz, Kolozsvár, 1862. november 19. (KRIZA, 2012, 131.). Arany Juliska Arany János egy levélbeli beszámolója szerint szintén mesegyűjteményből, La Fontaine *Száz mese száz képpel* című könyvéből tanult olvasni. (Arany János Szilágyi Istvánnak, Nagyszalonta, 1847. szeptember 6. AJÖM XV, 1975, 137.)

¹² Az előbbi esetében Arany szövegéhez képest Gyulai csupán néhány apróbb módosítást tett, elhagyott néhány felkiáltójelet és az aposztrófokat. Az utóbbi szövegközlésben a szándékolt helyesírási jellegű módosításokon túl néhány elírás is olvasható (pl. *Nagy sokára* helyett *Nemsokára* szerepel, *jön háttal* helyett *jó háttal*, *mind az ő hátán* helyett *mint az ő hátán*), ezeken túl a szöveg azonos az 1862-ben kiadottal.

a szerző életében, azaz az *Összes Művek* megjelenése előtt, a század második felétől különböző populáris olvasmányokban helyet kaptak, és a magyar népmeséket tekintve referenciaszövegekké váltak. Meséi olvasókönyvekben való megjelenésének maga Arany László is a tudatában volt. Gyulai Arany László felett tartott emlékbeszédében idézi Arany vélekedését az 1862-ben kiadott mesék olvasókönyvi fogadtatásáról: „[...] nagyobb és java részét átvették az iskolai olvasókönyvek, eléggé ismeri a közönség [...]” (GYULAI, 1902, 155.). Baráth Ferenc (1844–1904), Arany László nagykőrösi iskolatársa, később a budapesti református gimnázium tanára és olvasókönyvek szerkesztője (BARÁTH, 1884) Arany Lászlóról írott nekrológiájában az *Eredeti népmesék* kapcsán jegyezte meg, hogy „a mesék egy jelentékeny részét iskolai olvasókönyvek és egyéb gyűjtemények átvették.” (BARÁTH, 1898, 594.) A mesék korai, az *Összes Művek* kiadása előtti újraközléseire Kovács Ágnes említett tanulmányában is utalt, azonban nem tartotta feladatának e publikációk adatolását.¹³

Ebből a szemléleti alapállásból kiindulva jelen tanulmányban az általam eddig feltárt példák segítségével azt szeretném bemutatni, hogy e ma is jól ismert népmesék milyen újrakiadások révén kerültek be már a 19. században a köztudatba, illetve mely személyeknek köszönhetően és mikortól kezdtek a magyar nyelvű gyerekeknek szánt irodalom elidegeníthetetlen részévé válni. Ezúttal tehát azokat az *Eredeti népmesék* megjelenése után kiadott, de még Arany László életében megjelent, gyerekek (és részben szüleik) számára készített könyvpiaci termékeket, mese- és ifjúsági kiadványokat állítom a középpontba, amelyekben Arany László népmeseszövegei helyet kaptak. E folyamattal szoros összefüggésben áll e meséknek a magyar tankönyvirodalomba való beépülése és a mesék iskolai felhasználása, melynek eredményeként Arany László népmeséi a magyar olvasókönyvek szerves részeivé váltak és maradtak mind a mai napig.¹⁴ Tekintettel arra, hogy a két forráscsoport (korabeli tankönyvek, illetve gyermek- és ifjúsági irodalom) a szerzőket és az olvasmányanyagot tekintve is számos ponton kapcsolódik egymáshoz, e dolgozat számot vet Arany László

¹³ „Az összefoglaló gyűjtemény mellett számos több-kevesebb mesét tartalmazó gyermekmesekönyv kiadást ismerünk, a szájhagyomány szempontjából azonban ennél fontosabb, hogy Arany László meséi még a szerző életében a népiskolai, majd az általános iskolai olvasókönyvekbe is bekerültek” (KOVÁCS, 1969, 179.).

¹⁴ Arany László népmeséi 1853-tól (GÁSPÁR – KOVÁCSI, 1853) folyamatosan jelen vannak a magyar olvasókönyvekben, jórészt ugyanaz a néhány szöveg jelenik meg napjainkig újra és újra. A legutóbb kiadott, *újgenerációs*nak mondott, az általános iskola 3. osztálya számára készített tankönyvben (JORDÁNNÉ et al. szerk., 2017) Arany Lászlótól, nevének feltüntetésével a következő meséket közlik: *Farkastanya*. (21–22.), *A macska és az egér* (50–51.), *A kóró és a kis madár* (132–133.). Arany László meséinek 19. századi magyar olvasókönyvekben való megjelenéséről lásd DOMOKOS, 2018.

népmeséinek pedagógiai irodalomban való megjelenésével és azok oktatásban való gyakorlati felhasználásával is.

2. Forrásfeltárás és módszer¹⁵

A gyermekmesekönyvek és ifjúsági kiadványok vizsgálata első lépésben hangsúlyosan forrásfeltáró és könyvészeti jellegű volt, mely – tekintettel a töredékesen adatolt korabeli gyermekirodalmi kiadványokra – szükségszerűen csak szemelvényes lehetett.¹⁶ E szisztematikusnak vagy teljesnek távolról sem mondható kutatás ez idáig az 1863 és 1893 közötti három évtizedből összesen nyolc különálló kiadványt eredményezett, melyekben szerepel egy vagy több Arany László-népmese. A feltárt mesekorpusz nagyobb hatásúnak bizonyult annál, mint amit a gyűjtemények viszonylag kis darabszáma sejtet, ugyanis a csoport valamennyi kiadványát két, három vagy ennél is több alkalommal újraközölték, többségük pedig a korabeli gyermekirodalmi antológiákat tekintve fontos hivatkozási alappá vált.¹⁷ A kiadványok címadatainak egyikén sincs

¹⁵ Az Arany László-mesék 19. századi populáris írásbeliségben való megjelenését célzó forrásfeltárást az *Eredeti népmesék* kritikai kiadásához kezdtem el. A kritikai kiadásban a 19. századi mesekönyvekben való utánközlésekre terjedelmi okokból végül nem térünk ki, azonban a korabeli olvasókönyvekre az egyes mesék jegyzeteinél tételesen hivatkoztunk: DOMOKOS – GULYÁS szerk., 2018, 541–655.

¹⁶ Az adatfeltárást különböző szempontok szerint összeállított könyvjegyzékek segítették. Drescher Pál régi magyar gyerekkönyveket szemlélő kiadványának időhatárai (1538–1875) ugyan csak kis részben fedik a vizsgált korszakot, ám jegyzékében 1861 és 1875 között így is kb. 450 magyar gyerekkönyv szerepel, könyvészeti szakmutatójában a verses-, mesés- és olvasókönyvek között kb. 120 kiadványt tart számon (DRESCHER, 1934, 100–124. Kiegészítése: IMRE szerk., 1977). Szemák István az ifjúsági irodalom történetéről szóló áttekintésében korszakonként külön említi a fontosabb gyermekirodalmi termékeket (SZEMÁK, 1924). Ezen kívül a 19. század második felétől rendszeresen jelentek meg iskolák és könyvtárak számára összeállított ajánló könyvlisták, melyek szintén hasznos adatokkal egészítették ki a kutatást, pl.: N. N.: Az iskolai és népkönyvtárak számára ajánlható művek jegyzéke. [Iskolai és Népkönyvtárakat Terjesztő Központi Bizottság ajánlása]. *Néptanítók Lapja*, XI, 22, 1878. november 30. 497–499.; BÖNGÉRFI, 1894; TÓTH, 1905; SZONDY, [1936]; SZEMÁK, 1895. A könyvjegyzékekről lásd még LECHNER, 1877–1878; SZEMÁK, 1924, 24–25.; BARA, 2005, 82. Az említetteken túl a kortárs sajtóbeszámolókat is figyelembe vettem az Arany László-mesék korai újraközléseinek regisztrálása érdekében.

¹⁷ Összehasonlításként 1901 és 2016 között mintegy ötven olyan kiadványról tudunk, amelyek Arany László *nevével* jelentek meg. (A tételes jegyzéket lásd DOMOKOS – GULYÁS szerk., 2018, 691–694.) A név nélküli 20. századi szövegközlések száma ennek sokszorosára lehet, különös tekintettel arra, hogy Benedek Elek meséi mellett e szövegek a leggyakrabban újraközölt magyar népmesék.

feltüntetve Arany László neve, a szerkesztők még a kötetekben az egyes meseszövegek mellett sem minden esetben utaltak forrásként Arany Lászlóra. Az alább tárgyalandó kiadványokon nem csak Arany László neve nem szerepelt, de több esetben semmilyen szerzői vagy szerkesztői névjelöléssel, sőt kiadási évvel sem találkozunk. A könyvészeti alapadatok meghatározását, pontosítását ezért a tárgyalandó mesekönyvek valamennyi kiadása esetében feladatommak tekintettem.

A forrásfeltárásnak ezen – talán kissé száraznak tűnő – bibliográfiai vonulatán túl az Arany László-mesék korai recepciójának van egy kimondottan izgalmas művelődéstörténeti aspektusa is. E mesék populáris írásbeliségben való megjelenése ugyanis beilleszthető egy nagyobb ívű történeti folyamatba, nevezetesen abba, ahogyan a *népmese*, mint a népköltészet reprezentatív műfaja, helyet kapott a 19. század pedagógiai gondolkodásában és megjelent a kor gyermek- és ifjúsági irodalmában.¹⁸ A magyar nyelvű gyermekirodalom megteremtésére a 18. század végén fogalmazódott meg az igény, de csak a következő század végén és a 20. század elején teljesedett ki e folyamat.¹⁹ Ma már evidencia ugyan, hogy a népmese alapeleme a pedagógia eszköztárának és a mesekönyveknek, de nem tudjuk pontosan azt, hogy mikortól és milyen korpuszból válogatva lett a népmese a magyar nemzeti gyermekirodalom kiemelt műfaja. E feldolgozatlan jelenség részletes történeti bemutatására előmunkálatok hiányában jelen dolgozat sem vállalkozhat, azonban szeretne adatokat és szempontokat felkínálni egy majdani áttekintés számára. Az Arany-mesék popularizálódási útjának megrajzolása érdekében a közoktatás és népművelés történetének bizonyos csomópontjai (elsősorban a kisdédóvók, népiskolák, gimnáziumok és az óvóképzők számára összeállított tantervek, valamint a tankönyvekre vonatkozó elméleti és gyakorlati utasítások, illetve az ifjúsági könyvtárfejlesztés) mentén szükséges számot vetni a hazai pedagógia- és neveléstörténet néhány 19. századi fejezetével. Ezen kívül hasznosnak bizonyult a tárgyalandó kötetek szerkesztőinek munkásságát alaposabban szemügyre venni és a közművelődés és közoktatás szempontjából jelentős eredményeiket egymásra, illetve az adott kiadványra vonatkoztatni. Ennek segítségével annak a művelődéstörténeti kontextusnak az érzékeltetésére törekedtem, amiben az egyes gyermek- és ifjúsági kiadványok, azon belül a népmese mint népköltési műfaj, köztük pedig Arany László meseszövegei megjelentek.

¹⁸ Az antikvitás irodalmi hagyományából ismert, elsősorban Aiszóposz és Phaedrus nevével összekapcsolódott fabula (tanmese, oktató mese, erkölcsi mese) műfaját az iskolai oktatásban is évszázadokon keresztül alkalmazták. Tekintettel arra, hogy e szövegcsoport az írásbeliség útján került hozzánk, nem tárgya jelen dolgozatnak. Az állatmesék irodalmi és népi hagyományhoz fűződő sajátos, többszörösen összetett viszonyáról lásd VOIGT, 1981.

¹⁹ A magyar gyermekirodalom történetéhez lásd pl. TÓTH, 1905; SZEMÁK 1924; SZONDY, 1932; KOMÁROMI szerk., 1999; Fehér, 2004; DEÁKY, 2011; HERMANN, 2017.

A továbbiakban a forrásfeltárás eredményeképpen ez idáig előkerült nyolc, Arany László meséit (is) tartalmazó, a 19. század utolsó harmadából (1863–1893) származó gyermekeknek és fiataloknak szóló antológia bemutatására kerül sor. E műveket megjelenésük sorrendjében, a szerkesztők munkásságának tükrében ismertetem. Az áttekintés középpontjában az a kérdés áll, hogy a kiadványoknak mi a viszonya a népmeséhez, ezen belül pedig hogyan jelenítik meg Arany László népmeséit. Az Arany László-népmeséket tartalmazó 19. századi gyermek- és ifjúsági kiadványok a következők: (1.) Gáspár János: *Csemegék kisebb gyermekek számára...* című, többször átdolgozott, népszerű antológiájának harmadik kiadása (1863). (2.) Molnár Aladár: *Téli esték. Elbeszélések, versek és tanulságos olvasmányok* című gyűjteménye, mely egyúttal egy éppen akkor induló sorozat, a *Népiskolai könyvtár* első kötete is volt (1868). (3.) Tánczos István: *A nagyapó regéi* (1870) című mesekötete. Kármán Mórtól három, név nélkül megjelent kiadvány: (4.) *Magyar gyermekkönyv. Népmesék, népdalok és versek* (1881), (5.) *Magyar gyermekkönyv. Első olvasás-gyakorlat. Mondókák versikék mesék dalok 4-6 éves gyermekek számára* [1889] és (6.) *Apróbb gyermekmesék. Gyulai Pál gyermekverseivel* [1893]. (7.) Radó Vilmostól a *Magyar gyermek- és népmesék* [1883], valamint a (8.) Kiss Áron, Péterfy Sándor, Pósa Lajos, Tihanyi Ágost szerkesztette *Mesés-könyv. Kisdedóvó-intézetek, menedékházak és családok számára* [1893].

A kiadványok mindegyike kisebb vagy nagyobb gyermekeknek, illetve serdülő fiataloknak szánt gyűjtemény, melyekben különböző műfajokba tartozó verses és prózai, nép- és műköltészeti alkotások kaptak helyet. A prózai népköltészet szempontjából kiemelendők Radó Vilmos és Tánczos István gyűjteményei (RADÓ, [1883]; TÁNCZOS, 1870), melyek egyetlen műfajt állítanak a középpontba, e kiadványok ugyanis a többivel ellentétben kizárólag népmeséket tartalmaznak. A (tévesen) Gyulai Pálhoz kapcsolt *Apróbb gyermekmesék* című kötet mintegy négyötödét teszik ki a népmesék ([KÁRMÁN] 1893), míg a többi kiadványban változó arányban szerepelnek irodalmi és népköltészeti alkotások. Arany László meséit tekintve a legtöbb (tizennyolc) újraközölt meseszöveget Radó Vilmos antológiájában találjuk (RADÓ, [1883]), míg Molnár Aladár egyetlen Arany László népmesét válogatott be gyűjteményébe (MOLNÁR, 1874). A többi kiadványban változó arányban szerepelnek Arany László-mesék. Leggyakrabban Arany állat- és láncmeséit, legritkábban a tündér- és novellameséit adták ki újra.²⁰ Valamennyi kötet a népmesét a magyar nemzeti

²⁰ Az *Eredeti népmesék*ben közölt szövegek közül *A kis malacz és a farkasok*, *A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök*, a *Farkas-barkas*, *A kóró és a kis madár* és *A farkas-tanya*; az *Elegyes gyűjtések* meséi közül pedig a *Félig nyüzött bakkecske*, *A vadgalamb*, és a *szarka*, illetve *A szürke ló* című mesék fordulnak elő a leggyakrabban.

műveltség reprezentatív műfajaként kezelte. E szerkesztői elv mentén közzétett népmese-szövegek között az Arany László-népmesék arányukat tekintve kiemelt pozíciót foglaltak el a közölt népmeseszövegekhez viszonyítva.²¹ A kötetek közös vonása, hogy szerkesztőik a magyar közoktatás, oktatáspolitikai vagy nevelélmélet területén működő neves pedagógusok, pedagógiai szakírók vagy szakpolitikusként voltak.²² Az egyes meseszöveg-újraközléseket középpontba állító alfejezetekben a közreadó szerkesztők népmesére vonatkozó reflexióit is ismertetem. Az ennek mentén megrajzolt, a korabeli pedagógiatörténetből a Kolozsvári Nevelői Kör 1840-es évekbeli tevékenységétől az 1868-as népoktatási törvényen keresztül nagyjából az 1905. évi népiskolai tantervig tablószerűen szemezgető áttekintésnek a fő célja annak bemutatása, hogyan kezdték el pedagógiai célokra felhasználni a magyar népmesét, mikor jelent meg a nevelélméleti szakirodalomban és hogyan szilárdult meg jogilag is a népmese nevelésben betöltött, korszakunkban formálódó pozíciója.

3. Gáspár János és a legkorábbi Arany László-meseközlések

Magyar olvasó-könyv (1853) és a *Csemegék...* (1863)

Gáspár János (1816–1892) erdélyi pedagógus, a nagyenyedi tanítóképezde első igazgatója, megyei tanfelügyelő, népszerű tankönyvek és gyermekirodalmi antológiák szerzője, szerkesztője volt. Kiadványaiban ő közölt legkorábban az Arany család mesegyűjteményéből származó szövegeket (VITA, 1968; AKNAY, 2003). Legnagyobb hatásúnak bizonyult műve az először 1848-ban megjelent, majd többször átdolgozott *Csemegék...* című válogatás volt, melyet az olvasni még nem tudó, 3–7 éves kisgyerekeknek szánt, és amelyet ő maga élete fő művének tartott (GÁSPÁR, 1848; VITA, 1968, 259.). A *Csemegéket* Bezerédj Amália *Flóri könyve* című munkája (1839/1840) után az egyik legkorábbi magyar gyerek-könyvként tartják számon, megjelenésétől datálódik az erdélyi gyerek-irodalom.²³ A *Csemegék* a folklorisztikatörténet számára azért nagy jelentőségű, mert Gáspár az intézményes folklórgyűjtés megindulásánál korábban figyelt fel a népköltészetre, melyet a gyermekeknek szánt irodalom forrása-

²¹ Az Arany László-mesék az összes kötetet figyelembe véve átlagosan a közölt népmesék 40%-át teszik ki.

²² Tánczos István kivétel e tekintetben, lévén, hogy az ő életrajza nem ismert.

²³ Gáspár gyerekirodalomban betöltött szerepéről lásd SZONDY, 1932, 7–8.; BAUER, 1986, 97–100.; VITA, 1968, 244–245.; KOVÁCS, 1978; 1982; DEÁKY, 2011, 461.

ként értékelt és hasznosított az általa szerkesztett kiadványokban, évtizedekkel a népies-nemzeti irányú gyerekirodalom térhódítása előtt.²⁴ A *Csemegék* húsz év alatt még két – javított és bővített – kiadásban jelent meg, a második, átdolgozott kiadása a címlap szerint 1854-ben, valójában azonban 1855-ben jelent meg.²⁵ A harmadik, ismét újradolgozott és bővített kiadást 1863-ban adták ki, ennek volt a képes díszkiadás mellett egy olcsó, kép nélküli kiadása is, mellyel a néptanodák kezdő osztályainak igényeit tartották szem előtt.²⁶ Az első kiadás jellemzően a külföldi, német gyermekirodalomból merített, azonban az átdolgozott kiadások már egyre inkább a népköltészetet tekintették fő forrásuknak.²⁷ Gáspár János e kötetek szerkesztésével végzett gyermekirodalmi tevékenységéről Arany Jánosnak nagyon jó véleménye volt. Lapjában, a *Koszorúban*, a harmadik kiadásról kifejezetten elismerően szólt, tekintettel arra, hogy Gáspár az anyanyelvi szépirodalom megfelelő szövegeinek kiválogatása mellett a népköltészetre is nagy hangsúlyt fektetett (AJÖM XI, 1968, 496., 837–839.). Arról, hogy maga Gáspár miért tartotta a népies forrást elsőrendűnek kifejezetten a magyar nyelvű gyerekirodalom megalapozásánál is, így nyilatkozik a második kiadáshoz írott utószavában:

„[...] mindenek előtt a magyar nép gyermekvilágához fordultam: föllevenitettem emlékemben a gyermekkoromból még megmaradt kedélyes dajkarímeket, meséket; puhatolóztam hazánk különböző tájain minden ilyes iránt s csak ezen az úton sikerült az itt nyujtott becses apróságok egy részét összeállítanom. – *Hogy legelőször is eme népies forrásból meríték, különösen azon ok birt reá, mert meg voltam győződve, miszerint gyermekköltészetünk eredeti csírái is, ugy mint a nemzeti nyelv*

²⁴ „Gáspár János nagy érdeme, hogy a népmesét és a népies hangú állatmesét az óvodákba bevitte és népszerűsítette. Megütötte azt az egyszerű, természetes hangot, amely közvetlenül, észrevétlenül nevelt engedelmességre és munkára, és előkészítette az utat a gyermekirodalom későbbi nagyobb mesterei számára, akik ugyancsak a népmesékből merítettek” (VITA, 1968, 274.) .

²⁵ A kötethez írott szerkesztői utószó 1855. február 8-án kelt. (GÁSPÁR, 1854 [1855], 200.) A korabeli sajtóhíradások ez év májusában számoltak be a könyv megjelenéséről: *Politikai Ujdonságok*, I, 19, 1855. május 16, 151 és I. 20. május 23, 155.; *Budapesti Hírlap* III, 725, 1855. május 21. 4004.

²⁶ Gáspár az utóbbi kiadásról megjegyzi, hogy az a népiskolákban használatos, hivatalos oktatási segédletté vált: „És így népies kiadásunkkal egyszersmind az elemi és néptanodák kezdő osztályainak igényeit is szem előtt tartók, mint a melyeknek tanodáink újabb szervezete egyik főbb vezérkönyvéül jelölé ki a »Csemegék«-et, hogy ezeknek vonzó, költőies tartalmán kis tanulóink a figyelmezésben, felfogásban és beszélésben erősödjenek, ügyesedjenek.” (GÁSPÁR, 1863, 311.) Vita Zsigmond úgy tudta, hogy Gáspár a *Csemegék* egy negyedik kiadását is tervezte (VITA, 1968, 259.).

²⁷ A *Csemegék* folklorisztikai értékelését lásd Kovács, 1978; 1982.

és nemzeti költészetéi, a népnél keresendők [...]” (GÁSPÁR, 1854 [1855], 199–200.) [Kiemelés D. M.]

A harmadik kiadáshoz írt utószó 1863. szeptember 25-én kelt, melyben Gáspár a felhasznált folklóranyag forrásaira is utalt. Ebben a kontextusban Kriza Jánossal és Merényi Lászlóval együtt említi az akkor 19 éves, „szép reményekre jogosító” Arany Lászlót, akinek egy évvel korábban jelent meg *Eredeti népmesék* című gyűjteménye:

„[...] főtiszt. Kríza János tisztelt barátom »Vadrózsái« egy nem sejtett dús forrását nyiták fel a még öserőben levő székely népköltészet valódi gyöngyeinek; továbbá a fáradhatatlan Merényi s a szép reményekre jogosító Arany László már is nem egy becses kincset mentettek meg az enyészettől. Fennevezett tudományos intézeteink közreműködése is kétségen kívül nagy lendületet adand e nemzeti ügynek. [...] Ezeknek nagyobb része most lát először világot Erdély különböző, de leginkább Háromszék, vidékéről; néhány Kríza János barátom és dolgozótársam fennemlített »Vadrózsái«-ból van átvéve, itt-ott eltérő árnyalattal; egy pár játék Vachott Sándorné »Gyermekvilágá«-ból, két mese s pár talány Arany László gyűjteményéből.” (GÁSPÁR, 1863, 309–310.)

Gáspár a kötet végéhez egy külön jegyzéket is illesztett, melyben tételesen is felsorolta a felhasznált forrásait, Arany Lászlótól két mesét és két találós kérdést említett.²⁸ A *Csemegék* 1863-as harmadik kiadásában valóban ott találunk két mesét és néhány találóst, melyek korábban az *Eredeti népmesék*ben jelentek meg és melyeket Gáspár közvetlenül ebből a gyűjteményből emelt át saját válogatásába. A továbbiakban az itt közölt meséket, azaz az *Iczinke-piczinke* című formulamesét (ARANY, 1862, 314–315. = GÁSPÁR, 1863, 67–68.) és *A kis malacz és a farkasok* című állatmesét (ARANY, 1862, 187–189. = GÁSPÁR, 1863, 100–101.) szeretném folklorisztikai szemszögből megvizsgálni.

²⁸ „[...] Arany László »Eredeti Népmesék« gyűjteményéből a 60. (»Iczinke-piczinke«) és 85[.] (A »kis malacz és farkasok«) meséken kívül a 434. és 460. talány.” (GÁSPÁR, 1863, 323.) Bár Gáspár a 434. – „Két garajczár az ára, még se fér a házba.” Gyertya és fénye. (GÁSPÁR, 1863, 291. = ARANY, 1862, 319.) – és a 460. számú – „Zöld burokban születtem, mikor aztán nagy lettem, a zöld burok kifeslett, és az úrfi leesett.” (GÁSPÁR, 1863, 294.) – találóst jelölte meg átvételként, az utóbbi azonban nem Arany, hanem Merényi László gyűjteményéből való (VARGHA, 2012, 251.). Szerepel azonban Gáspárnál több olyan Aranytól is olvasható találós, amelyekre a szerkesztő nem utalt a kötetben. Ezekről részletesen lásd Vargha Katalin jelen kötetben megjelent írását (VARGHA, 2018). Arany László találóssaihoz és korabeli variánsaihoz lásd még Vargha Katalin jegyzeteit: DOMOKOS – GULYÁS szerk., 2018, 657–681.

Az *Iczinke-piczinke* (AaTh 2016 *Icinke, picinke...*; ATU 2016 *Wee Wee Woman*) láncszerkezetű gyermekmese, melynek az Arany–Gáspár szövegen kívül a 19. századi magyar nyelvű szövegvariánsai közül csak két önmagában álló és egy típuskombinációban fennmaradt változatát ismerjük.²⁹ Ezek a szövegek nagy hasonlóságot mutatnak egymással, köszönhetően a formulamese sajátosságainak, és talán az időben és térben egymáshoz közeli feljegyzéseknek. Arany László meséje a típus legkorábbi ismert magyar nyelvű változata, melyet Gáspár János betűhíven közölt újra. Érdemes kiemelni, hogy Arany e meséje nem tipikus olvasmánya a magyar olvasókönyveknek,³⁰ ellentétben a másik, *Csemegékben* közölt Arany-mesével, hiszen *A kis malacz és a farkasokat* a század második felében tucatnyi alkalommal közölték újra iskolai olvasókönyvekben. Valószínűleg a nyomtatott szöveg elterjedése nagyban hozzájárult a szóbeli magyar változatok egységesüléséhez.

Az egész Európában ismert állatmese magyar nyelvterületen is népszerű gyerekmese-típus (AaTh 121 *A kismalac/kiskanász és a farkas*; ATU 121 *Wolves Climb on Top of One Another*). Két fő változata van: az egyikben állathős (malacz), a másikban emberhős (kanász, leány, favágó) szerepel.³¹ Az Arany László közölte változat a típus legkorábbi ismert magyar nyelvű variánsa. Gáspár az általa újraközölt meseszövegben az 1862-es alapszöveghez képest minimális, főleg helyesírási módosításokat érvényesít (pl. a *be* igekötőt következetesen tájnyelvisítve *bé*-nek írja, az *újjal* szót rövid ékezetes formában írja), illetve a párbeszédes részeket nem tördeli új sorba, hanem folyamatosan közli. Ezekon kívül a szövegbe csak az utolsó mondatban avatkozik bele, ahol Arany László nehézkes megfogalmazásán egyszerűsít: „A kis malacz szépen leszállott a fáról, haza ment, a farkasok pedig még csak a háza felé se mertek menni többet.” (GÁSPÁR, 1863, 100–101.) Az állathőst szerepeltető magyar nyelvű variánsok országos elterjedésére nagy valószínűséggel Arany meséje volt hatással (KOVÁCS, 1980, 215–216.; 1969, 183.). Itt szeretnék visszautalni arra, hogy *A kis malacz és a farkasok* című mesét Gyulai Pál is kiemelten kezelte, ugyanis mint azt említettük, az *Eredeti népmesék* ismertetésekor a teljes szöveget mutatványként újraközölte a recenzióval egy időben, ezzel pedig hozzájárult a mese folklorizációjához (GYULAI, 1862, 390–391.).

²⁹ A típus 19. századi szövegvariánsairól lásd DOMOKOS – GULYÁS szerk., 2018, 633–635.

³⁰ A 19. század végéről és a 20. század első feléből a mese egy-egy újraközölését ismerjük: GÖÖZ – SCHÖN – TRÁJTLER, 1890, 61–62.; ANGYAL – FEKETE – GALLA, 1933, 107.

³¹ Az emberhőst szerepeltető első ismert magyar változatot Kálmány Lajos gyűjtötte az 1870-es évek végén Szegeden: *A kis kanász mög a farkas / Szeged, Gajgonya /* (KÁLMÁNY, 1881, I, 148–149.). Bár nem állat a főhőse Kálmány meséjének, nem zárható ki, hogy Arany László változatának egy származékáról van szó. A típus további 19. századi variánsairól lásd DOMOKOS – GULYÁS szerk., 2018, 582–584.

A *Csemegek* harmadik kötetében Arany László nevének említésével tehát két rövid gyermekmese jelent meg. Azonban jóval az *Eredeti népmesék* megjelenése előtt, 1855-ben (amikor Arany László még csak tizenegy éves volt), Gáspár János a *Csemegek* második kiadásában is közölt néhány olyan mesét, melyek variánsai megtalálhatóak az *Eredeti népmesékben*, *Farkas-barkas*, illetve *A macska és az egér* címeken.³² Vita Zsigmond nyomán Kovács Ágnes úgy vélte, hogy Gáspár János e meséket is az Arany család révén ismerte meg (KOVÁCS, 1982, 498–499.).³³ *A magyar néprajztudomány bibliográfiájában* Sándor István viszont ezeket a *Csemegekben* megjelent meséket nem Aranyéknak, hanem a marosvásárhelyi Szabó Sámuelnek tulajdonította.³⁴ Gáspár kötete utószavában e kiadásban is tétélesen felsorolta, hogy kik és mely szövegekkel gazdagították gyűjteményét, ám a szóban forgó két meséről nem, csupán egy harmadikról, *A róka, a kis madár és a szennyes agár* címűről állította, hogy az Szabó Sámuelről származik (GÁSPÁR, 1854 [1855], 203.).³⁵ Az a kérdés, hogy a *Csemegek* második kiadásában közölt két, fentebb említett meseszöveg kapcsolatba hozható-e az Arany családdal vagy Szabó Sámuelhez, esetleg egy eddig meg nem nevezett gyűjtő(k)höz tartozik-e, jelenlegi ismereteink szerint nem megválaszolható. Azonban az a tény, hogy e mesék a harmadik kiadásban közölt mesékkel ellentétben csak típus- és nem szövegszintű egyezéseket mutatnak Arany meséjével, illetve hogy Gáspár maga sehol sem utalt e mesék forrása kapcsán az Arany család egyik tagjára sem, azt a feltételezést valószínűsíti, hogy a második kiadásban megjelent mesék mégsem köthetők az Arany családhoz.

³² *A tyúk, kakas, őz, róka és farkas*, illetve *Az egér farkinczája* címen szerepelnek e mesék a *Csemegekben*. (GÁSPÁR, 1854 [1855], 59–61., 78–79.) A mesék mellett ez esetben nincs forrás feltüntetve (KOVÁCS, 1978, 46–47.).

³³ Vita Zsigmond *A tyúk, kakas, őz, róka és farkas* meséjén kívül azonban nem *Az egér farkinczája* című szöveget említi, hanem *A tyúkocska haláláról* című mesét hozza összefüggésbe Arany László *A kakaska és a jérczike* című meséjével (ARANY, 1862, 295–298.), azonban e szöveg Arany szövegváltozata helyett inkább a Grimm-mesét követi (KHM 80, *Von dem Tode des Hühnchens, Tyúkocska haláláról*, GRIMM, 2009, 292–293.). Vita úgy véli, hogy „Ezeket ő maga [Gáspár] jegyezhette le Nagyszalontán, esetleg közvetlenül Arany László vagy Juliska elmondása nyomán ő formálta meg őket, mert eredetüket nem jelezte” (VITA, 1968, 272.).

³⁴ Sándor István három meséről állította azt, hogy „Szabó Samu erdélyi gyűjtéséből” való. *A róka, a kis madár és a szennyes agár* c. mesén (GÁSPÁR, 1854 [1855], 25–28.) kívül *A tyúk, kakas, őz, róka és farkas* és *Az egér farkinczája* címűeket is Szabóhoz kapcsolta (SÁNDOR szerk., 1977, 853.).

³⁵ Nem tudni, Sándor István mire alapozta állítását, így egyelőre csak a Gáspár által is hivatkozott egyetlen mesét lehet bizonyosan Szabó gyűjtésének tekinteni. A problémára Olosz Katalin hívta fel a figyelmet Szabó Sámuel folklórhagyatékának közreadásakor (SZABÓ, 2009, 58., 511.).

Bizonyosan az Arany család meseismeretével hozható összefüggésbe azonban az *Eredeti népmesék* megjelenését ugyancsak évekkel megelőző, egy részben Gáspárhoz kapcsolódó másik kiadvány. Gáspár János és Kovácsi Antal Kolozsváron kiadott *Magyar olvasó-könyvének* második kiadásában ugyanis szerepel két mese, melyek *később* az *Eredeti népmesék*ben is helyet kaptak.³⁶ E mesék Arany László nővére, Arany Juliska (1841–1865) közreműködése révén váltak ismertté.³⁷ Vita Zsigmond kutatásaiból ismert, hogy Gáspár Jánosnak jelentős szerepe volt az 1846-ban megalakult Kolozsvári Nevelői Kör létrejöttében, mely az első erdélyi magyar nevelési egyesület volt (VITA, 1940, 287., 1968, 253.). Gáspár a társaság titkáráként jegyzőkönyveket vezetett az ülésekről, melyek kézíratos hagyatékában fennmaradtak. Ezekből a dokumentumokból kirajzolódik a Pestalozzi erdélyi hívei által (a mester születésének századik évfordulója alkalmából tartott emlékünnepeken) létrehozott haladó szellemiségű pedagógiai társaság főbb törekvései. A tudományos és népnevelési célokat megfogalmazó kör tagjai egyebek közt jobb, korszerűbb tankönyvek bevezetését szorgalmazták. Ennek érdekében tanulmányozás céljából felosztották egymás között a tantárgyi témaköröket, Gáspár János Kovácsi Antallal együtt a gyermek- és ifjúsági olvasmányok áttekintését is elvállalta (VITA, 1940, 293–294.). Úgy tűnik, hogy Gáspár gyermek- és olvasókönyvek összeállításában megnyilvánuló, elmélyültebb gyermekirodalmi érdeklődése a Kolozsvári Nevelői Körben végzett ez irányú tevékenységéből eredeztethető. A nevelési egyesület tankönyveket megreformálni szándékozó célkitűzésének eredményeként született meg Gáspár Jánosnak Kovácsi Antallal közösen írt *Magyar olvasó-könyve* (1848), melynek tervezetét a kör negyedik ülésén, 1846. február 21-én mutatták be a szerkesztők (VITA, 1968, 253.; AKNAY, 2003, 6–7.). E kiadvány célközönsége a 7–10 éves, éppen olvasni tanuló gyerekek voltak.³⁸ Vita Zsigmond úgy vélte, hogy a népmesék nevelésben való felhasználásának

³⁶ Bár nem mesekönyv, ez is gyerekeknek szóló speciális irodalmi termék, amely szellemiségében és részben forrásaiban is szervesen kapcsolódik az előzőekben említett kiadványokhoz.

³⁷ *A hólyag, szalmaszál és tüzes üszök* és *A kóro és madár* (GÁSPÁR – KOVÁCSI, 1853, 2–3., 25–27.).

³⁸ A Gáspár–Kovácsi-féle olvasókönyv-sorozat sikeres vállalkozásnak bizonyult, lévén, hogy számos alkalommal újra kiadták e könyveket. Véltetőleg ez a tény is közrejátszott abban, hogy Eötvös József meghívta Gáspár Jánost egy másik, új iskolai tankönyvek tervezetét elkészítő hivatalos bizottságba. Az 1868-ban felállított népiskolai *tan-, olvasó-, és vezérkönyvek* (tanári kézikönyv) létrehozását célzó szakbizottság a magyar olvasókönyvek főszerkesztőjének Gáspár Jánost jelölte ki, az ismétlő osztályok olvasókönyvének elkészítésével pedig Gyulai Pált bízta meg. A bizottsági ülésről készült jegyzőkönyvből kirajzolódik az eötvösi tankönyv-koncepció: EÖTVÖS, 1868b. A jegyzőkönyvet újraközli: DÖLLE, 1871, 261–285.

jelentőségére Gáspár berlini tanulmányútja (1842) során, majd Gyulai Pállal és Kriza Jánossal való személyes jó kapcsolatai révén, különösen pedig egy az Arany családnál tett látogatása során jött rá (VITA, 1968, 269.).³⁹ Gáspár János és az Arany család kapcsolatára vonatkozó adatokat több dolgozat is összegezte, részletesen kitérve Gáspárnak az Arany család mesegyűjteményének létrejöttében játszott szerepére (KOVÁCS, 1982, 498–500.; DOMOKOS – GULYÁS, 2009, 21–22.; DOMOKOS – GULYÁS szerk., 2018, 42–43.). Ehelyütt csak utalni szeretnék arra, hogy Gáspár saját visszaemlékezése és Arany Jánosnak címzett leveleiről készült kivonatok alapján személyesen találkozott Nagyszalontán Arany János családjával az ötvenes évek legelején, ahol Arany Juliska mesemondását is élvezhette. E mesék olyan nagy hatást gyakoroltak rá, hogy készülő olvasókönyve számára többször is kérte Arany Jánost, hogy Juliska lánya édesanyja segítségével jegyezze le számára az ott elhangzott népmeséket:

„Az év [1850] végefelé, Erdélybe való visszautazásunk alkalmával a Zeyk család tovább mulatván Pesten a közeli Tisza család vendégszerető házánál, alkalmam lőn Arany János koszorús költőnket is meglátogatni N. Szalontán, mely látogatás arról is nevezetes, hogy kedves Julcsa leánya elbeszélése után »a kóró és a kismadár« s »a hólyag, szalmaszál és tüzes üszög« szép kis meséket olvasókönyvemnek megnyerhettem, s a kedves szülék barátságát máig élvezhetem.” (AKNAY, 2003, 96.)⁴⁰

A visszaemlékezésben említett mesék Gáspár János és Kovácsi Antal Kolozsváron 1853-ban kiadott *Magyar olvasó-könyvében* mint láttuk, valóban megjelentek, *Arany Julcsa* nevének feltüntetésével, *A hólyag, szalmaszál és tüzes üszög* (GÁSPÁR – KOVÁCSI, 1853, 2–3.), valamint *A kóró és madár* (GÁSPÁR – KOVÁCSI, 1853, 25–27.) címen. E két mese később az *Eredeti népmesékben* *A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszög* és *A kóró és a kis madár* címen jelent meg (ARANY, 1862, 285–286., 305–307.). Jelenlegi ismereteink szerint az olvasókönyvi szövegközlés nemcsak a legkorábbi bizonyíték arra vonatkozólag, hogy az Arany gyerekek a század közepén gyűjtöttek népmeséket, hanem az *Eredeti népmesék* szöveganyagának létrejöttét és utóéletét tekintve is meghatározó jelentőségű. *A kóró és a kis madár*ról annyit jegyeznek meg, hogy Gyulai Pál Arany gyűjteményének ismertetésekor a már említett *A kis malacz*

³⁹ Tanulságos volna áttekinteni Gáspár Nagyenyeden (Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtár) őrzött kéziratos neveléstani jegyzeteinek gyerekirodalmat érintő részeit, különösen abból a szempontból, hogy hogyan vélekedik Gáspár a különböző mesei műfajok (pl. *tréfás, állat és ritmikus mese*) nevelésben való felhasználásáról (Vö. VITA, 1968, 268.).

⁴⁰ Arany Juliska e szalontai mesemondásáról az Arany-levelezésben két helyen is szó esik, részletesebben lásd DOMOKOS – GULYÁS, szerk., 2018, 42–43.

és a farkasok című mese mellett e szöveget közölte mutatványként (GYULAI, 1862, 389–390.). Arany László és Gáspár János kapcsolatáról nem áll rendelkezésre túl sok információ, éppen ezért érdekes adalék egy 1886 decemberében kelt levél. Ez év december 8-án Nagyenyeden Gáspár János félévszázados pedagógusi pályafutása alkalmából ünnepélyt tartottak. Ennek alkalmából íródott Arany László a Bethlen Gábor Dokumentációs Könyvtárban őrzött levele, melyben ő is köszönti az ünnepeltet, és amelyből az is kiolvasható, hogy a két férfi személyes kapcsolata korábban intenzívebb lehetett, ami aztán évekre megszakadt: „Bár évek hosszú sora óta elváltak az élet útjai egymástól, tudom, emlékezik még reám, s e meggyőződésben nem mulaszthatom el, hogy én is szívből jövő jó kívánságaimmal hozzájáruljak az üdvözlők seregéhez, akik jubilauma alkalmával megkeresték, még számos évi munkás tevékeny életet kívánva erőben, egészségben megélnie.”⁴¹ A levélbeli utalás akár Gáspár az 1850-es évek elején az Arany családnál tett látogatására, akár az ifjú Arany László mesegyűjteményének megjelenése utáni időszakra vonatkozik, tény, hogy Gáspárnak nagyon fontos szerepe volt abban, hogy a gyermek- és olvasókönyvbeli közlések révén az Arany család népmeséi már a század közepén népszerűvé válhattak.

Összegzésként azt mondhatjuk, hogy sajátos módon az Arany László neve alatt ismert népmesék népszerűvé válása Gáspár János és Kovácsi Antal 1853-as *Magyar olvasó-könyvbéli* – Arany Juliska közvetítésével megvalósult – szövegközlése révén (*A hólyag, szalmaszál és tüzes üszök, A kóró és madár*) már az *Eredeti népmesék* megjelenése előtt kilenc évvel elkezdődött. Később Gáspár újabb két mesét vett át az Arany család gyűjteményéből (*Iczinke-piczinke, A kis malacz és a farkasok*), melyek már az *Eredeti népmesékből* kerültek be a *Csemegék* című gyermekantológia harmadik kiadásába. A második kiadásban megjelent, fent említett mesék esetében az Arany család közvetítő szerepe nem igazolt, ugyanakkor nem is zárható ki teljes bizonyossággal. Összességében azt mondhatjuk, hogy Gáspár János az elsők között figyelt fel az Arany-mesék pedagógiai célú hasznosíthatóságára, továbbá antológiai és olvasókönyvei révén a később kibontakozó, nemzeti alapokon álló gyermekirodalom megteremtésére is példát nyújtott.

4. Molnár Aladár és a népiskolai könyvtárfejlesztés

Téli esték. Elbeszélések, versek és tanulságos olvasmányok (1868)

Molnár Aladár (1839–1881) tanár, országgyűlési képviselő, az MTA levelező tagja (1867), a Pedagógiai Társaság elnöke, a korszak közművelődési munká-

⁴¹ Arany László Gáspár Jánoshoz, Budapest, 1886. december 14. (AKNAY, 2003, 73.).

latainak egyik vezéralakja volt. Nevéhez fűződik az országos tanítói nyugdíj-rendszer megalapítása (1875. XXXII. tc.), a balatonfüredi szeretetház létrehozása, valamint tevékenyen hozzájárult a hazai tanítóképezdek felállításához és a nőnevelés kibontakozásához is. Molnár Aladár Veszprémben született, főiskolai tanulmányait Pápán végezte. Eredetileg lelkésznek készült, majd a tanítói hivatás felé fordult. A pesti református főiskolán tanított öt évig. 1867-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba került, ahol titkári, majd osztálytanácsosi beosztásban Eötvös József közvetlen munkatársaként dolgozott, később külföldre utazott, ahol a népoktatást tanulmányozta.⁴² 1872-től országgyűlési képviselő lett a nagyvázsonyi kerületben, majd Trefort Ágoston megbízta a Budapesten felállítandó felsőbb leányiskola megszervezésével és vezetésével. Legismertebb, a magyar közoktatás történetéről szóló művét az Akadémia megbízásából írta (MOLNÁR, 1881; N. N. 1881; PÉTERFY, 1882; TANÁRKY, 1884; GYÖRGY, 1884).

Molnár a közoktatást nem csak oktatáspolitikusként segítette, munkássága szerkesztőként a gyakorlati pedagógia számára is hasznosnak bizonyult. 1873-ban az Athenaeum kiadásában jelent meg egy általa szerkesztett, eredetileg több kötetesre tervezett lexikon, a *Néptanítók Ismerettára* első kötete, mely a maga nemében az első ilyen jellegű hazai pedagógiai kiadvány volt (MOLNÁR szerk., 1873). Ezen túl Molnár az ifjúsági irodalmat egy saját kezdeményezésű, a népművelés és a népiskolai könyvtárak ügyének előmozdítását célzó sorozattal (*Népiskolai könyvtár*) is gyarapította. A Molnár Aladár szerkesztésében 1868-ban megjelent *Téli esték. Elbeszélések, versek és tanulságos olvasmányok* című antológia az éppen akkor induló sorozat első köteteként jelent meg. Molnár e kötetébe Arany 1862-es mesegyűjteményéből egy történetet vett át, a *Dongó meg Mohácsi* című tréfás mesét, a szöveg mellett forrását is feltüntette (MOLNÁR, 1874, 94–104.).⁴³ A *Téli estéket* 1874-ben, vélhetőleg változatlan formában újra kiadták.⁴⁴ Tudvalevő, hogy a kor kultúrpolitikai figyelmének fókuszában a népnevelés állt, mely a közműveltség állapota és az ország gazdasági helyzete közti összefüggés felismerésével társadalmi szükségszerűségként

⁴² Közművelődési dolgozatait lásd MOLNÁR, 1866; 1871; 1872a; 1872b.

⁴³ A forrásmegjelölés: „Arany László »Népmese gyűjteményéből«” (ARANY, 1862, 246–265.).

⁴⁴ Bár az első kiadásból ez idáig nem került elő fennmaradt példány, tartalmáról a *Budapesti Közlöny* (II, 20, 1868. január 25. 231.), valamint a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* (XI, 5, 1868. február 2. 158–159.) részletesen beszámolt. Az itt olvasható, szerzőkre és címekre kiterjedő felsorolás megegyezik a második kiadás tartalmával. Ezen kívül az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött 1874-es második kiadás belső címlapján is 1868-as évszám szerepel, mely arra enged következtetni, hogy a második kiadás az első változatlan újranyomása volt.

jelentkezett. Molnár Aladár sorozatának létrejötte jól elhelyezhető abban a kulturális-művelődéstörténeti folyamatban, melyet Eötvös József művelődéspolitikája is fémjelez, és amelynek a legfontosabb megfogalmazása az 1868-ban megjelent népiskolai törvény volt (XXXVIII. tc.).⁴⁵ Kevésbé köztudott, hogy e törvény előkészítésében Eötvös közeli munkatársaként a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalnokaként maga Molnár Aladár is tevékeny részt vállalt. A népoktatási törvény az elemi iskoláztatás 19. századi történetét alapvetően meghatározta, mindez egy tágabb, iskolai kereteken túlmutató népnevelés-koncepcióba illeszkedett. Eötvös még a népiskolai törvény szentesítése előtt egy cikkében a népművelési egyletek felállítását szorgalmazta. A közművelődési célok elérését e szerint nem kizárólag állami feladatként határozta meg, ugyanis alapvetően fontosnak tartotta, hogy – részben a népművelési egyletek révén – belső szükségszerűséggé váljon a művelődés iránti igény:

„Ha van feladat, melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen, – ez a népnevelés. Oly feladat ez, melyet csak a nép maga oldhat meg. [...] A népnek csak magának lehet önmagát művelnie. Egyedül ott fejlődhetik ki életrevaló, önálló, maradandó, és az emberi polgáriasodásra valóban gyümölcsöző műveltség, hol a művelődés szükségének érzete a nemzet lelkületében felébredvén, a polgárok minden osztályainak vállvetett közreműködése által magából az összes nép életéből képződik ki.” (Eötvös, 1868a)

Eötvös említett írásában megmutatkozó, az önművelést középpontba állító népnevelési koncepciójával egybecseng Molnár Aladár véleménye, aki Eötvös cikkétől néhány hónappal korábban publikált írásában hasonló elképzeléseket fogalmazott meg. Molnár *Népiskolai könyvtárak*, illetve *Állítsunk könyvtárakat a népiskolákban* címekkel 1867 októberében több alkalommal is közölte ugyanazon írását a *Budapesti Közlönyben*, a *Pesti Naplóban*, később pedig a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* (MOLNÁR, 1867a, 1867b, 1867c). Ebben a programcikkében azt fejtette ki, hogy a tanultság hiánya és a gazdasági jólét fordított arányban állnak egymással, emiatt nagyon fontos társadalmi feladat az ismeretterjesztés és a népművelés megvalósítása:

„Sokat gondolkoztam e csodás tüneményről; vajjon mi okozza, hogy az Istentől józan észszel kitünően megáldott népünk műveltségben, s az abból folyó biztos jólétben mégis messze mögötte van a természettől

⁴⁵ A törvény létrejöttéről és fogadtatásáról lásd FELKAI, 1979, 142–196. Eötvös művelődéspolitikája Felkai László összefoglalásában: EÖTVÖS, 1957, 5–73.

tompább elméjű németnek vagy svajczinak? Ennek legfőbb, majdnem egyedüli oka a tanultság hiánya. A hol valaminek a felfogásához csupán természetes belátás kívántatik, ott a magyar embernél meglepő jeleit látjuk az értelmességnek. De a hova ismeretek kellenek, melyeket meg kell szereznie, vagy pedig ismereteket feltételező és mélyebb meggondolás szükséges, ebben már messze fölötte áll a német vagy angol paraszt. [...] Növeljük és terjeszszük tehát népünk között a tanultságot, nyujtsunk neki ismereteket.” (MOLNÁR, 1867c, 1332.)

Molnár a cikkében arról is szólt, hogy a népiskola annak alacsony hatékonysága miatt nem alkalmas maradéktalanul feladatának betöltésére, hiszen a tanulók csak rövid ideig járnak iskolába, és hamar el is felejtik az ott tanultakat. Molnár véleménye szerint a nép önművelésre nevelésének a legalkalmasabb módja az volna, ha könyvtárakat hoznának létre, melyek legfőbb célja, hogy a tanulók és rajtuk keresztül a szüleik is megszeressék az olvasást:

„Népiskolai tanításunk említett hiányain az által segíthetnénk, ha népünket az önművelésre tudnánk annyira rá szoktatni, hogy az iskolában megkezdett oktatását onnét kilépése után kiki önmaga folytatná. E célra legalkalmasabb módnak azt tartanám, hogy a népiskolákban állítsunk fel oly könyvtárakat, melyekből a gyermekek a tanító felügyelete alatt, haza vihetnének könyveket olvasni. E könyveknek nem az lenne főfeladatuk, hogy a gyermek belőlük tanuljon, hanem hogy az olvasást annyira megszeresse s annyira rá szokják, hogy az életszükségévé válják, s midőn felnövekedik is, esténként szívesebben olvasson, mint a kocsmában verekedjék. A népiskolai könyvtárak után állíthatnánk majdan községi könyvtárakat. Minő áldásos hatásuk lenne e könyvtáraknak népünk erkölcsének szelidítésére már csak az által is, hogy ifjúságunknak nemesebb időtöltést nyújtva, ezt elvonnák sok gonosz és vad multságoktól! Hát még a közértelmesség emelésére mily befolyásuk volna!” (MOLNÁR, 1867c, 1333.)

Molnár nem csak elméletben, de a gyakorlatban is az ifjúsági könyvtárak pártján állt, melyről az említett, falusi ifjúságnak szánt könyvsorozata mellett egy Ballagi Mórral közösen jegyzett levele is tanúskodik. A levél 1864. október 30-án kelt, és a lapszerkesztő Arany Jánoshoz címezték. Molnár e levelet mint a „református teológiai ifjúsági olvasó egyesület” elnöke írta alá, és benne az újonnan alakult olvasóegylet könyvtára számára Arany *Koszorú* című lapjának szerkesztőségébe érkezett könyvekből kért felajánlásokat.⁴⁶

⁴⁶ Molnár Aladár Arany Jánoshoz, Pest, 1864. október 30. (AJÖM XVIII, 2014, 517–518.). Arra vonatkozólag nincs információnk, hogy Arany János e kérésnek eleget tett-e.

A *Népiskolai könyvtár* elnevezésű sorozat 1868-ban indult meg, népszerűsítésére több lapban is előfizetési felhívást tettek közzé. A *Budapesti Közlöny* hasábjain 1867. október 16-án a sorozat kiadójával, Osterlamm Károllyal közösen megjelentetett felhívásában Molnár megismételte a könyvtárállításról szóló, idézett cikkében kifejtett főbb gondolatait (MOLNÁR – OSTERLAMM, 1867).⁴⁷ A sorozat tényleges megindulásáról a következő év januárjában számolt be a *Budapesti Közlöny*, melynek szerzője szerint az első kötet „[...] teljesen alkalmas a falusi ifjakkal megkedveltetni az olvasást.”⁴⁸ A *Téli esték* megjelenéséről ezen kívül más lapok is beszámoltak, melyekben hangsúlyosan szerepelt a könyvtárfejlesztés tematikája, Molnár vállalkozásával összefüggésben a falusi könyvtárak felállítása sürgető társadalmi feladatként jelent meg.⁴⁹ A kötet fogadtatásához érdekes adalék az irsavidéki népművelési egyesület közgyűléséről szóló beszámoló, mely szerint a társaság az ifjúsági könyvtárak megalapítását elősegítendő úgy határozott, hogy a körzet valamennyi iskolájához eljuttatnak egy példányt a könyvsorozatból. Nem tudjuk, hogy végül mi valósult meg a tervezett felajánlásból, de már a szándék is jól jellemzi az egyesület könyvtárfejlesztési törekvéseit és egyúttal a sorozat pozitív fogadtatását (LÁNG, 1868). Arany László meséjének Molnár Aladár kötetében való megjelenése közvetve tehát a népművelés, a falusi könyvtárhálózat fejlesztésének ügyét is szolgálta. Hazánkban hivatalosan Molnár sorozatának megindulása után három évvel, a népiskolai törvény 1871-ben kelt végrehajtási utasítása⁵⁰ hozta létre a népiskolai könyvtárakat. A könyvtárfejlesztés a közoktatás mellett egyúttal a köznevelés eszközüvé is vált, ugyanis a jogszabály nem csak a népiskolai könyvtárak felállítását rendelte el, hanem azokat elérhetővé kívánta tenni a község többi lakosa számára is (BARA, 2005, 74.).

A *Téli esték* című antológiakötetet az előszó szerint Molnár a serdülő ifjak számára állította össze (MOLNÁR szerk., 1874, III.). A gyűjteményben huszonegy, különböző témájú, a kisiskolás gyermekek számára válogatott verses és prózai elbeszélés olvasható. A szerkesztői koncepció szerint széleskörű alapismereteket kívántak nyújtani, egyszerre erkölcsös, hasznos és mulattató olvasmányokon keresztül. Történeti tárgyú elbeszéléseket kínál a kötet Szalay

⁴⁷ A kiadványsorozat támogatását elsősorban a tanítók és lelkészek körében kérték. A *Pesti Napló* 1867. október 13-i (237.) számához ugyancsak mellékeltek a könyvsorozat előfizetési felhívását.

⁴⁸ *Budapesti Közlöny*, II, 20, 1868. január 25. 231. Az eredetileg hat kötetesre tervezett sorozatból négy kötet jelent meg; erről lásd K. Á. [Kiss Áron?], 1886, 636.

⁴⁹ *Sárospataki Füzetek. Protestáns tudományos folyóirat*, XII, 2–3, 1868, 247.; N. N.: *Népiskolai könyvtár. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, XI, 5, 1868. február 2. 158–159. (Arany László meséjét utóbbi helyen tévesen *Dongó és Mohács*[!]ként hivatkozzák.)

⁵⁰ A 2872/1871. sz. miniszteri rendeletet lásd KÁRMÁN szerk., 1878, 332. (330–335).

László, Szabó Imre, Vas Gereben, Réthy Lajos, Szilágyi Sándor tollából, földrajzi, mezőgazdasági és természettani ismeretterjesztő olvasmányokat Gönczy Páltól, Kerekes Józseftől, Gr. Lázár Kálmántól, Girókuti P. Ferenctől és egy meg nem nevezett szerzőtől. Költeményeket Arany Jánostól, Tompa Mihálytól, Petőfi Sándortól, Szász Károlytól, Kakas Mártontól [Jókai Mór] és Gyulai Páltól közölték. Ezeken kívül helyet kaptak a kötetben Vas Gereben *Mátyás adomái*, és az egyetlen népmese, Arany László *Dongó meg Mohácsi* című tréfás meséje. Kovács Ágnes e mese négy későbbi, a szóbeliségből származó szövegszármazékát azonosította (KOVÁCS, 1969, 206.). Bár Molnár megjelölte a népmese forrását is, műfaji meghatározást azonban nem adott. E körülmény azért figyelemreméltó, mert Gyulai *A gonosz mostoha* c. költeménye ugyanabban a gyűjteményben kitüntetett helyen, a kötet elején, *Népmese* alcímmel ellátva jelent meg (MOLNÁR szerk., 1874, 6–15.).

A *Dongó meg Mohácsi* című tréfás mese nem tartozik a legnépszerűbb Arany-mesék közé, abban a tekintetben, hogy olvasókönyvbeli újraközlései nem ismertek, talán a terjedelmes volta miatt sem vették szívesen át a korabeli gyűjtemények. *Téli estékbeli* megjelenésén kívül csak egyetlen 19. századi utánközlése ismert (RADÓ, [1883], 98–110.). Elképzelhető, hogy ez a mérsékelt korabeli fogadtatás az Arany-mesék kanonizálásában egyébként nagy szerepet játszó Gyulai Pálnak is köszönhető, aki az *Eredeti népmesékről* írott recenziójában e szövegről úgy nyilatkozott, hogy az nem tartozik Arany László legjobban sikerült meséi közé, tekintettel arra, hogy annak eredeti magyarsága a Grimm testvérek meséje ismeretében megkérdőjelezhető: „Van egynehány oly mese is, melyek nem tartoznak legeredetibbeink közé. A »Dongó és Mohácsi« cziműben egypár részlet hasonlít Grimm »Doctor Allwissend«-jéhez” (GYULAI, 1862, 389.). Kovács Ágnes szerint egyébként e Grimm-mese (*Doktor Allwissend*, KHM 98) a magyar szóbeliségre nem gyakorolt különösebb hatást. Kovács a típusra vonatkozó összefoglalásában elkülönít egy ókori keleti és egy középkori nyugati szöveghagyományt, véleménye szerint a magyar változatok többsége a középkori példatárakra támaszkodó olasz–francia szöveghagyománnyal mutat rokonságot (KOVÁCS, 1987). A *Dongó meg Mohácsi* címen közreadott mese típuskombináció, két fő része az egymást is kijátszani kívánó emberek (*A két koma* típus) és a mindentudó hírbe keveredett ember (*Prücsök / A mindentudó doktor*) története.⁵¹ Az előbbi típusnak az Arany család meséje az első ismert magyar nyelvű feljegyzése, míg a mindentudó doktorról szóló

⁵¹ Típusképlete a következő: MNK 2100C* (*Nem tudom, volt-e vagy nem volt...*) + AaTh 1525N (*A két koma*) + AaTh 1641 (*Prücsök / A mindentudó doktor*) + AaTh 1654 (*A fotosi ember polturája*) + AaTh 1525 N; ATU 1525E (*Thieves Steal from One Another*) + ATU 1641 (*Doctor Know-All*) + ATU 1654 (*The Robbers in the Death Chamber*).

történet népmeseként a 19. század közepétől ismert a magyar nyelvterületen, ám az már korábban, a 18. század végén megjelent többek között Kónyi János és Andrád Sámuel anekdotagyűjteményeiben is.⁵²

Molnár Aladár népiskolák számára indított sorozatának megjelenése arra az időszakra esett, amikor a közfigyelem egyre inkább felébredt a népnevelés és a könyvtárfejlesztés ügye iránt. A kiadványsorozat megjelenése, a falusi könyvtárhálózat kialakítása és a nép önművelésének az ifjúsági irodalom révén való erősítése egymással összekapcsolódó jelenségek voltak. Arany László említett meséje a nemzeti művelődés jegyében a népnek szerkesztett antológiákotetben történeti, ismeretterjesztő elbeszélések és költemények között a magyar népmese egyetlen prózai reprezentánsaként jelent meg.

5. Tánczos István és a népies magyar gyermekmesekönyvek

A nagyapó regéi (1870)

Tánczos István a magyar gyermekirodalom rejtélyes alakja abban a tekintetben, hogy életútjáról és munkásságáról szinte semmilyen konkrétummal nem rendelkezünk, ugyanakkor a hazai nemzeti jellegű gyermekirodalom kiegyezés utáni első korszakában neve alatt jelent meg az egyik legkorábbi, magyar népmeséket tartalmazó gyermekmesekönyv.⁵³ Szinnyei József a magyar írók bibliográfiái–biográfiai tárában ugyan számon tartja, de Petrik könyvészete alapján csupán két művét adatolta, életrajzot nem közölt. *A nagyapó regéi* című mesekötetén kívül még egy ifjúsági antológiát ismerünk tőle, mely azonban folklórszövegeket nem közöl (PETRIK, 1885, 380.; SZINNYEI, 1909, 1283.; TÁNCZOS, 1870, 1875).

⁵² A típus korabeli variánsairól részletesen lásd Gulyás Judit jegyzetét az Arany László meséinek kritikai kiadáshoz: DOMOKOS – GULYÁS szerk., 2018, 599–603.

⁵³ Tóth Rezső a nemzeti szellemű magyar ifjúsági irodalom megindulását a hetvenes évekre, fellendülését 1885–1890-re teszi: „Noha már a kiegyezést követő években, körülbelül a hetvenes évek elején megindult–mintegy ennek reakciójakép–több hazafias hévvel, mint írói kvalitással pár magyarosabb szellemben szerkesztetett ifjúsági lap, s megjelent, noha gyéren, pár jó magyarságú eredeti ifjúsági könyv is: erősebb lendületet ifjúsági irodalmunk alig tizenöt-húsz esztendeje nyert. *Ez időtől kezdve a fellendült ifjúsági irodalom szellemében, érzésében feltétlenül eredeti és magyar.* A német ifjúsági iratok idétlen, szolgai fordításai lassan kimennek a divatból–noha még most is kísért nem egy-; az írók érzik, hogy az ifjúsági irodalomnak is a nemzeti élet talajában kell gyökeret verni; tárgyban, stílusban, nyelvben magyarságra, önállóságra, eredetiségre törekszenek” (TÓTH, 1905, 12.). [Kiemelés D. M.]

A *nagyapó regéi* címen Debrecenben kiadott, gyerekek számára szerkesztett ötvenöt oldalas mesekönyv összesen tizennégy mesét közöl,⁵⁴ melyek közül négy szöveg forrása feltehetőleg Arany László *Eredeti népmesék* című kötetében megjelent meseszövegek lehettek. A bizonytalanság alapja az, hogy Tánczos kötete összeállításakor nem törekedett az alapul vett mesék szöveghű közlésére, forrásszövegeihez csak a cselekményvázat tekintve ragaszkodott, a megfogalmazás módjába azonban kisebb-nagyobb mértékben beleavatkozott. Úgy vélem, hogy Tánczos Arany László meséit vette alapul *Az egér és macska* (TÁNCZOS, 1870, 1–4.), a *Hólyag szalmaszál és tüzes üszök* (TÁNCZOS, 1870, 8–10.), valamint a *Farkas-barkas* (TÁNCZOS, 1870, 18–22.) és *A kóró és a kis madár* (TÁNCZOS, 1870, 45–48.) című mesék megfogalmazásakor. Az utóbbi két mese esetében Arany változataihoz képest csak minimális stilisztikai/helyesírásbeli szövegmódosításokkal találkozunk (ARANY, 1862, 290–294.; 305–307.), az első kettőnél azonban jelentősebb eltérések vannak.⁵⁵ Tánczos szövegalakítási eljárásának érzékeltetésére egy-egy párhuzamos szövegrészlet mutatok be példaként a két kérdéses meséből. Először a kötet kezdőszövegének, *Az egér és macska* című láncmesének, illetve Arany László *A macska és egér* című meséjének bevezető sorait közlöm.⁵⁶

„Itt is volt, ott is volt, édes apámnak is volt, édes anyámnak is volt, nekem is volt, neked is volt, volt a világon egy macska. Ez a macska egyszer tejet evett egy tálból; oda megy egy kis egér, csak nyalogatja, csak nyalogatja a tál szélét. Mondja neki a macska: »Ne bolondozz ám egér pajtás« ne nyalakodjál, mert majd bekapom a farkiczádat.” (ARANY, 1862, 270.)

⁵⁴ A kötet meséi a következő címeken jelentek meg: *Az egér és a macska*, *Az öreg asszony kakasa*, *Rest Palkó*, *Hólyag, szalmaszál és tüzes üszök*, *A félig nyuzott kecske*, *Piros sipkás*, *Farkas-barkas*, *A szegény asszony és kakasa*, *Jótett helyébe jót várj*, *A nyúl és róka*, *A kívánságok*, *A koldus ajándéka*, *A kóró és a kis madár*, *Hüvelyk Matyi*.

⁵⁵ Az AaTh 2034 *A kis egér farkincája*; ATU 2034 (*The Mouse Regains Its Tail*) típusba tartozó *Az egér és macska* című mese valamennyi ismert 19. századi változatának áttekintése után megállapítható, hogy a mese cselekményvezetése legjobban Arany László meséjéhez hasonlít (ARANY, 1862, 270–271.). Az AaTh 295 *A bab/hólyag/, szalmaszál és tüzes üszök*; ATU 295 *The Bean (Mouse), the Straw, and the Coal* elnevezésű típusba tartozó másik, a *Hólyag szalmaszál és tüzes üszök* című mese esetében nem ismerünk más, az Arany családtól függetlenül feljegyzett magyar variánst. A két típus 19. századi magyar variánsairól lásd DOMOKOS – GULYÁS szerk., 2018, 606–608, 616–618.

⁵⁶ Azért választottam a mesekezdeteket a szövegek összehasonlítására, mert úgy tűnik, hogy a szerkesztő a mesék elején érvényesített több szövegmódosítást.

Ugyanez Tánczosnál:

„Volt egyszer egy csinos kis fürge egérke. Ez a kis egérke egyszer igen megéhezett és elindula ennivalót keresni. Barangoltában meglát egy cziczát, mely tejet evett egy tálból; oda megy a kis egérke s nyalogatni kezdi a tejes tál szélét. A cziczának ez szurta az orrát, s mondá haragosan a kis egérkének: Te kis egérke! azt mondom én, hogy ne nyalakodjál többé itt, mert bizony leharapom a farkinczádat.” (TÁNCZOS, 1870, 1.)

Mint látható, Tánczos elhagyta a bevezető formulát, mondatrészeket cserélt fel, az érzelmek és motivációk érzékeltetésére pedig néhány jelzővel egészítette ki a szöveget. A mese további részeinek megfogalmazásakor is hasonlóképpen járt el. Folytatva a szövegösszevetéseket, a *Hólyag, szalmaszál és tüzes üszök* című mese Aranyról és Tánczosnál a következőképpen kezdődik:

„Hol volt, hol nem volt, volt a világon egy szegény ember, annak volt egy kis malacza; ezt a kis malaczt a szegény ember megölte, a hólyagját felkötötte a füstre. A szegény hólyagnak ott ette a füst sokáig a szemét, eleget törte rajta a csürhe járást, hogy kellene azon segíteni, utoljára ráadta a fejét, hogy biz ő elszökik.” (ARANY, 1862, 285.)

„Régebben volt egy szegény ember, ennek a szegény embernek volt aztán egy kis malaczkája, s mivel már mindenből kifogyott és nem volt semmi ennivalója, a kis malaczkát megölte és a hólyagját felkötötte a kéménybe a füstre. A hólyagnak ott sokáig csípta a szemét a füst, és már nem tudta tovább túrni. Azon törte tehát a fejét, hogyan tudna onnan menekülni? Végre sok tusakodás után rávette fejét, hogy elszökjék.” (TÁNCZOS, 1870, 8.)

Tánczos textológiai gyakorlatáról általánosságban az mondható el, hogy a többi, most tárgyalandó meseszöveg-közreadónál nagyobb változtatásokat hajtott végre. Arany László meséin a bemutatott stiláris jellegű módosításoknál nagyobb fokú változtatásokat azonban még ő sem érvényesített, jellemzően minden meséje sorról sorra követte az eredeti szövegeket.

A nagyapó regéi című mesekötet forrásai között az *Eredeti népmeséken* kívül más népköltési gyűjteményeket is találunk. Az 1840-es évektől egyre intenzívebbé váló magyar népmese-gyűjtés és -szövegközlés eredményeként közvetlenül a kötet megjelenését megelőző évtizedekben több száz népmese-szöveg jelent meg nyomtatásban. Arany László 1867-es, a népmesékről szóló Kisfaludy társaságbeli székfoglalójához tizennyolc kötetnyi (kb. 240 darab)

magyar népmesét tekinthetett át (ARANY, 1867, 41.). *A nagyapó regéi* című mesekötet e népköltési szövegkorpuszból Arany László meséin kívül Erdélyi János és Merényi László meseközléseiből is válogatott.⁵⁷ Tánczos István 1870-ben megjelent kötete jó példa a folklorisztika által számon tartott magyar népköltési gyűjtemények népmeseszövegeinek gyermekirodalmi felhasználására. E folyamat bizonyos előzmények után a 19. század második harmadában kezdődött és a 20. század elejére teljesedett ki. Eddigi ismereteink szerint *A nagyapó regéi* megjelenésének idején kezdtek el nagyobb számban bekerülni a magyar népmesék, köztük Arany László népmeséi is a mesekönyvek olvasmányai közé.

6. A népmese Kármán Mór pedagógiai gondolkodásában és gyermekirodalmi munkásságában

Magyar gyermekkönyv. Népmesék, népdalok és versek (1881), *Magyar gyermekkönyv. Első olvasás-gyakorlat. Mondókák versikék mesék dalok 4-6 éves gyermekek számára.* [1889], *Apróbb gyermekmesék* [1893]

Kármán (Kleinmann) Mór (1843–1915) iskolateremtő pedagógus, művelődéspolitikus, tantervíró, folyóirat- és olvasókönyv-szerkesztő, nevelélméleti szakember volt. Nevéhez fűződik az 1879-es gimnáziumi tanterv és a hozzá tartozó utasítás kidolgozása, valamint a tanárképző intézet gyakorló főgimnáziumának megszervezése és vezetése (1872-től 1897-ig). Fontosabb pozíciói közül említést érdemel, hogy tagja volt az Országos Közoktatási Tanácsnak (1873-tól 1883-ig jegyzője is) és szerkesztője volt a *Magyar Tanügy* című folyóiratnak (SZINNYEI, 1897, V, 1058–1062; TETTAMANTI, 1936).

A folklorisztika számára Kármán Mór azért érdemel különösebb figyelmet, mert a magyar népmesék programszerű pedagógiai felhasználása az ő elméleti alapvetései nyomán bontakozott ki a század második felében. Kármán nevelélméletének alapgondolata a nemzeti műveltség megteremtése, a nemzeti

⁵⁷ Merényitől egy, Erdélyitől négy mesét közölt. *A kívánságok* (TÁNCZOS, 1870, 37–40.) a *Népdalok és mondák* III. kötetében (ERDÉLYI, 1848, 286–288.), *A koldus ajándéka* (TÁNCZOS, 1870, 41–45.) a II. kötetben (ERDÉLYI, 1847, 369–370.), míg *A félig nyüzött kecske* (TÁNCZOS, 1870, 10–14.) a *Magyar népmesékben* (ERDÉLYI, 1855, 191–193.) jelent meg. *A szegény asszony kakasa* (TÁNCZOS, 1870, 23–28.) eredetileg Merényi László sajtóvölgyi gyűjtésében található (MERÉNYI, 1862, I, 220–226.). A kötet többi meséjének pontos forrása nem ismert. Nem tartom kizártnak, hogy ezek alapjául közvetve vagy közvetlenül Grimm-mesék szolgálhattak, melyek ekkorra már a közismert Nagy István-féle fordításon kívül is számos kiadványban jelentek meg magyarul (GRIMM, 1861).

szellem megismerése és elsajátítása volt. Ennek jegyében az európai elvek és normák hazai körülményekre való adaptálása jellemzi alapvetését, mely a gimnáziumok számára kidolgozott tantervben, illetve a hozzá csatlakozó utasításokban (1880), a tanárjelöltek számára a budapesti tanárképzőn tartott módszertani értekezletein, valamint elméleti tanulmányaiban nyert megfogalmazást. A népmese Kármán elgondolása szerint mint erkölcsi és nemzeti jellegű szöveg kiválóan alkalmas az oktatásban való felhasználásra.

Eötvös József 1869-ben két évre Lipcsébe küldte Kármánt, hogy az ottani gyakorlati tanárképzést tanulmányozza. Kármán a herbartista pedagógus Tuiskon Ziller (1817–1882) szemináriumait látogatta, akivel szoros kapcsolatot alakított ki. Kármán nevelés- és tantervelméletét nagyban befolyásolta Ziller munkássága, különösen tantervrendszere.⁵⁸ A budapesti gyakorlógimnáziumban a tanárjelöltek számára tartott, általa vezetett módszertani értekezleteken (theoreticumokon) a fennmaradt jegyzőkönyvek tanúsága szerint a népmeséket is több alkalommal megvitatták. Kármán számukra a zilleri tantervkonceptió lényegét a következőképpen foglalta össze: „Ziller tantervrendszere főbb pontjaiban a következő: Minden egyes osztályban a tanítás középpontja oly erkölcsi, történeti és irodalmi anyag, mely a kultúra egy-egy fokának megfelel, gondolkodását és érzületét visszatükrözi. Ez Ziller kiindulópontja s ezt a középponti oktatást jelölte a »Gesinnungsunterricht« névvel. Minden egyéb tanulmány köréje csoportosul” (WALDAPFEL szerk., 1898, 34–35.; KÁRMÁN, 1909, I, 245.). Ziller a kultúrtörténeti fokok figyelembevételével a nyolcosztályos iskolára dolgozott ki tananyagot, melyben az első osztály számára kiinduló olvasmányul Grimm-meséket jelölt ki:

„A kulturai haladást a fentebbi elv értelmében a következőkép szabta meg a népiskola nyolc éve számára. [...] Szokásos szójárás, hogy ereszkedjünk le a gyermek niveaujára. Ziller szerint ez a niveau a népmese álláspontja. Amilyen pl. a mesében, olyan a gyermeke szemében is a király. Ziller 12 Grimm-féle mesét szemelt ki a gyermeki gondolkodásmód megvilágításának céljaira; ezekről azt tartotta, hogy lehetetlen őket másokkal pótolni.⁵⁹

⁵⁸ A Herbart–Ziller-tanterv hazai adaptációjához lásd még: WALDAPFEL, 1895, 8.; WALDAPFEL szerk., 1898, 34–35.; KÁRMÁN, 1909, I, 245.; DREISZIGER, 1892; KRAUSZ, 1902, 62., 92–104.

⁵⁹ A Ziller által kijelölt tizenkét Grimm-mesét lásd ZILLER, 1886, 20.; DOMOKOS, 2018, 643. A felhasználásra javasolt mesetípusok egy része a nemzeti irányú magyar olvasókönyvek anyagának is szerves részét képezte, ezen túl megjegyzendő, hogy közülük többnek is megtalálható típusvariánsa Arany László meséi között: pl. *Panczimanczi, A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök, A kakaska és a jérczike*. Itt jegyzem meg, hogy Arany László a Grimm testvérek gyűjteményét nagyra értékelte, éppen a gyermekeknek szóló *bohó ár-*

[...] Ami Ziller felvetését illeti, tagadhatatlan, hogy a népmese tartalma a művelődés primitívebb fokának a residuuma.” (KÁRMÁN, 1909, I, 246.)

Kármán a Herbart–Ziller-iskola követőjeként az irodalmat az *érzelmi nevelés* érdekében igyekezett pedagógiai célokra felhasználni, tantervének beosztása Herbart nyomán a kultúrtörténeti fokokat vette alapul (tanulás közben a gyermek élje át az emberiség fejlődésének történetét). Ballér Endre meglátása szerint Kármánnál a zilléri kultúrhistoriai fokok világias és nemzeti jelleget kaptak (BALLÉR, 1996, 33.). Kármán a zilléri koncepció ismeretében dolgozta ki a gimnáziumok számára tantervjavaslatát, amit anyagában az irodalom és a történelem egységben való szemlélete jellemez, elrendezésében pedig a nemzet történeti fejlődésének bemutatása vezérli. A tanterv és a hozzá kapcsolódó utasítások 1883-ban emelkedtek törvényi erőre (XXX. tc.). A Kármán Mór névéhez kapcsolható tanterv-felfogás a magyar pedagógiatörténet olyan meghatározó eredménye, mely húsz évig volt érvényben, de ennél is hosszabb időn keresztül (1945-ig) befolyásolta a tantervelmélet és tankönyvkészítés hazai fejlődési irányát (BALLÉR, 1996, 45.).

A tanterv egyik fő tárgya a magyar nyelv és irodalom volt, ezen belül helyezkedett el a népköltészet. Kármán úgy gondolta, hogy a népmesével alapvetően az elemi, népiskolai oktatásban kell foglalkozni. Az első osztály számára az egyszerűbb állatmeséket javasolta, melyekről az volt a véleménye, hogy a lelki viszonyok bemutatására alkalmasak,⁶⁰ míg a másodikban az „emberi élet köréből vett” bonyolultabb meséket ajánlotta. A népiskolai oktatás hiányosságairól tudva azonban úgy vélekedett, hogy gyakorlatilag az első gimnáziumi osztályban is nagy teret kell szentelni a népmeséknek. Ebben az elgondolásban a gimnáziumi kötelező tananyagban abban az esetben volna tehát része a népmese tanítása, amennyiben az elemi oktatásban elmulasztják a diákokkal megismertetni a nemzetiként értett mesekincs reprezentáns szövegeit. A gimnazista fiúk értelmi színvonalát figyelembe véve számukra inkább az *allegorikus* mesék feldolgozását javasolta, egyébként a népmese egyéb műfajait házi olvasmányként, önálló feldolgozásra e korosztály számára is megfelelőnek tartotta (KÁRMÁN, 1909, II,

tatlanságok tekintetében tartotta azt különösen gazdagnak, mely saját kötete számára is mintául szolgált (ARANY, 1867, 219.).

⁶⁰ Kármán meseismeretét tükrözi, ahogyan a Ziller által kijelölt Grimm-mesék kapcsán reflektált a magyar népmesék műfaji változatosságára: „E tekintetben mi talán szerencsésebb helyzetben vagyunk. Nekünk aránylag sokkal több az állatmesénk; ezek tárgyalása alkalmasabb a lelki élet egyszerűbb mozgalmainak az ismertetésére s azonfelül az állatok tettei nem esnek úgy, mint az emberéi, szükségkép erkölcsi megítélés alá” (KÁRMÁN, 1909, I, 246.). Kármán nevelélméletének népiskolákra gyakorolt hatásáról lásd RADÓ, 1897.

258–259., 301–302.; WALDAPFEL szerk., 1898, 44–45.; A GYMNASIUMI TANÍTÁS, 1887, 38–39.).⁶¹ Kármán Mór fő célja szerint igyekezett a magyar nemzeti műveltség meghatározó, a népköltészeti és az irodalmi népiesség jegyében fogant elemeit a nevelés számára kiválogatni és történeti szempontból elrendezni, a tananyagot pedig erkölcsi célzattal bemutatni (TETTAMANTI, 1936). Kármán elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a magyar tankönyvirodalom a század második felében radikálisan megújult (KÁRMÁN szerk., 1875²).⁶² Kulcs szerepet játszott a magyar olvasókönyvek anyagának elvszerű meghatározásában, azok nemzeti jellegűvé válásában és ennek eszközeként a tan- és segédkönyvekben a népköltészeti anyag térnyerésében (RADÓ, 1897, 59.; HELLER, 1910; ADAMIKNÉ szerk., 2001, 115.).⁶³ Kármán tantervelméletében nem csak a magyar irodalom részeként, de a német és a francia nyelvi oktatásban is hangsúlyos szerepet kapott a népköltészet és a népmese (KÁRMÁN, 1909, II, 146.; HELLER, 1910, 122.). Kármán ebből a vázlatosan bemutatott szemléleti alapállásból határozta meg elvszerűen és gyakorlatilag is a pedagógiailag kiaknázható népmesei szövegekánont. Kármán népmeséről való elgondolásai nem csak a már említett iskolateremtő *nemzeti* olvasókönyveiben, hanem mesekönyveiben is tetten érhetőek. A továbbiakban Kármán gyermekirodalom terén kifejtett munkásságát kísérő publikációs tevékenysége néhány ismeretlen darabját szeretném az ezekben megjelent Arany László-mesékre fókuszálva bemutatni.

⁶¹ Az *allegorikus mesék* megfeleltethetők a Henszlmann–Arany-féle mesetipológia szerinti *jelképes mesék*nek. Henszlmann és Arany meseértelmezéséről lásd GULYÁS, 2017a, 2017b.

⁶² A középiskolások számára szerkesztett olvasókönyv-sorozata 1874-ben indult meg, a korabeli tankönyvirodalom számára hivatkozási alappá vált. *Magyar olvasókönyvének* Arany László népmeséit tartalmazó I. kötete 1879-ig négy kiadást ért meg. A népiskolai olvasókönyvek nemzeti irányáról lásd KISS II, 1883, 298–300.; RADÓ [ROTH], 1881, 148–149., 167.; RADÓ, 1886, 666–674.; ADAMIKNÉ szerk., 2001, 115–121.

⁶³ Kardos Albert Kármán tankönyvirodalmi munkásságának értékelését adva a következőképpen nyilatkozott: „Pedig maga Kármán csak egyetlen egy kézikönyvet szerkesztett, egy magyar olvasókönyvet a gymnasium alsó osztályai részére. De ez az egy könyv hadüzenet volt a régi középiskola minden hagyománya ellen, egyszersmind lelkesítő példa az új szellem harczosainak, az új tantervben foglalt eszmék híveinek. Ez a könyv testesítette meg először a középiskolai tanterv alap gondolatát, ez állott először szolgálatába az irodalmi tanításnak, ez nyújtott először a gyermeki lélek fejlődésének tartalomában és formában megfelelő művelődési elemeket, ez használt a felelősor[!] tervszerűen a magyar népmesék, a régi magyar krónikák, a magyar népköltészet megbecsülhetetlen forrását, ez volt az első, paedagogiai és nemzeti szempontokból helyesen construált könyv [...] ma már kétségtelen, hogy a középiskola céljainak és a nemzeti követelményeknek megfelelő tankönyvet csak a Kármán elveivel lehet szerkeszteni” (KARDOS, 1897, 72.).

6.1. *Apróbb gyermekmesék* [1893]

A kármáni életmű gyermekirodalom terén megmutatkozó eredményei méltatlanul elfeledettek, ennek oka részben az, hogy e kiadványokat Kármán következetesen nevének feltüntetése nélkül jelentette meg, még műveinek saját maga által összeállított jegyzékébe sem vette fel valamennyi darabját (GOCKLER, 1915). Emiatt nem kapcsolódott össze neve a köztudatban sem az *Apróbb gyermekmesékkel*, sem a többi gyerekeknek szerkesztett kiadványával. Erre a tényre Kardos Albert Kármán munkásságának méltatásakor már a 19. század végén felhívta a figyelmet: „Arról meg hányónknak van csak sejtelve is, hogy a Magyar gyermekkönyv, a Képes ABC, Aesopus stb., a gyermekszobának e legkedvesebb és leghasznosabb könyvei, szintén a Kármán kezéből kerültek?” (KARDOS, 1897, 71.). Csengeri János Kármán Mór publikációit összegző írásában megemlíti, hogy Kármán gyermekirodalmi műveit elsősorban saját gyermekeinek készítette. E művek közül Csengeri négyet sorolt fel (az *Apróbb gyermekmeséket* nem említi): egy ábécéskönyvet, két, ezópuszi és francia tündérmeséket tartalmazó fordításkötetet Forgó bácsi (Ágai Adolf) könyvsorozatából, valamint egy mesekönyvet.⁶⁴ A *Fővárosi Lapok* 1893. december 23-án adott hírt arról, hogy az Athenaeum kiadó az az évi karácsonyi vásárra megjelentetett egy „minden ízében magyar”, gyerekeknek szóló kiadványt *Apróbb gyermekmesék. Dalok és verses mesék Gyulai Páltól* címen.⁶⁵ A kötet a szerkesztő nevének és a kiadás évszámának feltüntetése nélkül jelent meg, Gyulai Pál – mint a verses részt jegyző szerző – neve a kiadványon az alcím-ben szerepelt. Az *Apróbb gyermekmesék* nagyon kedvező olvasói fogadtatásra talált, ugyanis a kiadó 1923-ig még további három alkalommal jelentette meg a mesekönyvet: 1905-ben az első kiadáshoz hasonlóan ugyancsak évszám nélkül, 1909-ben és 1923-ban már a kiadás évének feltüntetésével. A harmadik kiadásban a külső címlapon az eddigiektől eltérően Gyulai Pál neve szerzőként szerepel a rövid címmel (*Apróbb gyermekmesék*), a negyedik (Kármán halála utáni) kiadás érdekessége pedig az, hogy Gyulai Pál a címsorból teljesen kikerült, és már az egész kötet (a belső címlap leírása alapján is tévesen) az ő neve alatt jelent meg ([KÁRMÁN], 1909; GYULAI, 1923.).⁶⁶ A kiadó megtévesztő imp-

⁶⁴ „Magyar Gyermekkönyv (Eggenberger) 1889. Aesopus meséi, Forgó b. könyvtára. 1890. Francia tündérmesék Forgó b. könyvtára. 1890. Képes ABC magyar fiúk, magyar lányok számára. (Eggenberger).” (CSENGERI, 1897, 44.) Kardos Albert Kármán pedagógiai munkódéséről szólva ugyanezt a négy művet említette meg: KARDOS, 1897, 71. [KÁRMÁN], [1889a]; [1889b]; 1891; 1892.

⁶⁵ *Fővárosi Lapok*, XXX, 354, 1893. december 23. 2937.; [KÁRMÁN], [1893].

⁶⁶ A kötet az 1902-ben létrejött Népiszkolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottság által a nép-

resszum-jelölése nyomán a Gyulai-szakirodalom a kötetet Gyulai Pál munkájának tekintette,⁶⁷ azonban a kortársak híradásaiból egyértelműen kiderül, hogy az *Apróbb gyermekmesék* szerkesztője Kármán Mór volt.⁶⁸ A kötet két fő részre, egy hosszabb prózai (*Gyermekmesék*), illetve egy rövidebb verses fejezetre (*Dalok és verses mesék*) tagolódik. A kötet összesen százötven lapon közül különböző forrásokból átvett népmeséket, valamint Gyulaitól verseket, verses meséket és a német költő, Wilhelm Hey utáni versfordításokat. A bennünket közelebről érdeklő első, prózai népköltészetet tartalmazó részben huszonhat népmese található, melynek közel a fele Arany László gyűjtéséből való. Az *Eredeti népmesék* című kötetből nyolc népmesét vett át a szerkesztő, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetéből pedig összesen tíz szöveget, köztük négy olyat is, amit Arany László gyűjtött.⁶⁹ Kármán felhasznált más magyar népköltési gyűjteményeket is, így Orbán Balázstól, Kriza Jánostól,⁷⁰ Merényi Lászlótól,⁷¹ illetve a *Magyar Nyelvőr* népmesekölzéiseiből⁷² is válogatott szövegeket.

iskolák számára összeállított ajánló könyvjegyzékben is szerepelt: TÓTH, 1905, 39., 55.

⁶⁷ A Gyulai monográfus Papp Ferenc a következőképpen fogalmazott: „Még tovább foglalkoztatta Gyulait a mese képzelet-világa, mikor 1894[!] -ben *Apróbb gyermekmesék, dalok és verses mesék* című kötetébe régebb gyermekmeséit újabban gyűjtött népmesékkal együtt foglalta össze” (PAPP, 1941, II, 399.).

⁶⁸ „Ugyancsak tőle való, bár szintén nem tünteti föl a nevét, egy módfölött gondos gyűjtemény, melynek címe: *Apróbb gyermekmesék. Gyulai Pál gyermekverseivel.*” (HELLER, 1910, 123.). „Hátra volna még a népmeseanyag kiszemelése, erre nézve az előmunkálatok már megtörténtek. Felhasználhatjuk mesterünk, Kármán Mórtól összeállított Eggenberger-féle nagy képes ABC-ét és ugyancsak tőle az Athenaeum kiadásában megjelent *Apróbb Gyermekmesék c. gyűjteményét*” (MÁLNAI, 1915, 13.).

⁶⁹ Az *Eredeti népmesék* (ARANY, 1862) szövegei közül az *Apróbb gyermekmesékben* ([KÁRMÁN], [1893]) a következő meséket közölték újra az alábbi címenek: *A kis gömböc*; (3–5.); *A kóró és a kis madár* (6–8.); *A farkas-tanya* (13–15.); *Farkas-barkas* (16–20.); *A kis malacz és a farkasok* (26–28.); *A kis ködmön* (48–52.); *Panczimanczi* (78–84.); *Bab-szem Jankó* (85–95.). Az *Elegyes gyűjtésekből* (ARANY – GYULAI szerk., 1872) Arany Lászlótól a *Félig nyüzött bakkecske* (29–33.); *A vadgalamb és a szarka* (34.); *A szürke ló* (39–42.) és *A egyszeri gyerek* (116–120.) című mesék szerepelnek. Az utóbbi kötetből Arany meséin kívül még *A kis kakas kitúrta a sövényt* (9–12.); *A Kaczor király* (21–25.); *A róka, medve és a szegény ember* (43–45.); *Az okos leány* (46–47.); *Adj’ Isten egészségére* (104–110.), valamint az *Ilók és Mihók* (111–115.) című szövegeket választotta ki Kármán mesekönyve számára.

⁷⁰ *Szerencse és az Áldás.* [KÁRMÁN], [1893], 61–66. = *A Szerencse és az Áldás.* ARANY – GYULAI szerk., 1882, 377–383.; *Az Igazság és Hamisság.* [KÁRMÁN], [1893], 56–60. = *Az Igazság és Hamisság útazása.* KRIZA, 1863, 403–405.

⁷¹ *A medve és a farkas.* [KÁRMÁN], [1893], 35–37. = MERÉNYI, 1861, I, 187–193.; *A kerek kő.* [KÁRMÁN], [1893], 67–77. = MERÉNYI, 1861, I, 143–158.

⁷² *A kakas meg a jércze.* [KÁRMÁN], [1893], 1–2. Bár a típus (AaTh 2021A *A kakaska és a jércike*; ATU 2021 *The Rooster and the Hen*) megtalálható Arany László gyűjteményében is (*A kakaska és a jérczike.* ARANY, 1862, 295–298.), a szerkesztő mégsem ezt a variánsot,

Radó Vilmos Kármán-verseket tartalmazó ábécés könyve, a *Képes ABC* kapcsán megjegyezte, hogy Kármán e kiadvány számára gyűjtött, másoktól válogatott és írt is szövegeket. Nem tudjuk, hogy Radó mire alapozta e feltevését, sem azt, hogy e kötetkészítési eljárása mennyire volt általános más kiadványai összeállításakor, mindenesetre egyelőre nem tudjuk bizonyítani, hogy esetleg Kármán a szájhagyományból maga is gyűjtött volna népmeséket (RADÓ, 1897, 61.).

6.2. Magyar gyermekkönyv (1881)

A *Vasárnapi Ujság* és a *Fővárosi Lapok* 1881-ben számolt be egy *Magyar Gyermekkönyv* című kiadványról, mely az Eggenberger kiadó gondozásában jelent meg ([KÁRMÁN], 1881).⁷³ E kötet az *Apróbb gyermekmesék*hez hasonlóan szerzői név nélkül jelent meg, az ismertetések sem közölnek nevet, a *Vasárnapi Ujság* recenzese annyit árult el a szerkesztő kilétéről, hogy pedagógus volt. Csengeri fentebb idézett, Kármán meseköteteit felsoroló listájában szerepelt ugyan egy azonos című kiadvány, de nyolc évvel későbbi, 1889-es kiadási évvel.⁷⁴ A továbbiakban az *Apróbb gyermekmesék* című gyűjteményt szeretném tartalmilag összevetni a *Magyar gyermekkönyv* 1881-es kiadásával, majd a két hasonló című kiadványt ([KÁRMÁN], 1881, [1889a]) egymással is, az 1881-es kötet szerzőjének/szerkesztőjének azonosítása érdekében.

hanem egy a *Magyar Nyelvőr*-ben megjelentetett veszprémi változatot követ szóról szóra, a nyelvjárási jellegzetesség megőrzése nélkül (HARASZTI, 1878). E mese iskolapéldája volt a népmese pedagógiai hasznosításának, lásd Radó részletes meseelemzését: RADÓ, 1886, 669–674.

⁷³ „Különösen felhívjuk olvasóink figyelmét Eggenbergerék következő című könyvére: »Magyar Gyermekkönyv. Népmesék, népdalok és versek 5[!]-6 éves gyermekek számára«. E könyv, melynek címlapján, a »Kaczor király« képe látható, nagy gonddal és igazi szakértelemmel van összeállítva s elég néhány lapját átnéznünk, hogy ráismerjünk benne az ahhoz értő pedagógus kezére. A nagy, világos nyomatú mesék és versek tervszerűleg vannak összeállítva s a gyermekekben a figyelem felköltése mellett különös gond van fordítva benne az emlékező tehetség fejlesztésére. E föladatot a szerző a megválasztott mesék és versek segítségével nagy sikerrel oldja meg, mert nincs benne kétség, hogy azokat a gyermekek önkénynt, önmaguktól is örömmel fogják betanulni [...]» (*Vasárnapi Ujság*, XXVIII, 51, 1881. december 18. 813.). A *Fővárosi Lapok* ismertetése szerint az „Ügyesen összeválogatott népies és tréfás gyermekmesék egész gyűjteményét kapják benne a kis olvasók s szavalásra alkalmas dalokat, verseket, melyek némelyike jobb költőink műveiből van kölcsönözve» (*Fővárosi Lapok*, XVIII, 287, 1881. december 17. 1718.).

⁷⁴ Csengerin kívül Szinyei is úgy tudta, hogy a *Magyar gyermekkönyv* 1889-ben jelent meg, sőt a Kármán által a saját műveiből összeállított könyvjegyzékben is így szerepelt (bár e lista hiányos volta abból is látszik, hogy az *Apróbb gyermekmesék* című gyűjtemény egyáltalán nincs benne) (SZINYEI, 1897, V, 1058–1062.; GOCKLER, 1915, 357.).

Az OSZK-ban őriznek egy példányt az 1881-ben megjelent *Magyar gyermekkönyvből* ([KÁRMÁN], 1881),⁷⁵ melynek hiányzik a külső címlapja, a belső címlapon olvasható cím ebben a formában szerepel: *Magyar gyermekkönyv. Népmesék, népdalok és versek*. Az 1881-es kiadású *Magyar gyermekkönyv* száztizenöt oldalas, ebből nyolcvan oldalnyi terjedelemben húsz népmese olvasható. A kötet fejezetbeosztása azonos az *Apróbb gyermekmesék* felosztásával: két fő részre tagolódik ez is, úgymint *Mesék*, valamint *Dalok és versek*. A címlap illusztrált, *A Kaczor király* képaláírással a kötet egy meséjére utaló macskafej látható. (Itt jegyzem meg, hogy bár más képi feldolgozásban, de az *Apróbb gyermekmesék* címlapján ugyancsak egy macskafej szerepelt illusztrációként.) Ami a kötetben közölt népmesék szöveganyagát illeti, annak nagy része teljesen azonos az *Apróbb gyermekmesék* olvasmányanyagával, ugyanis az itt közölt húsz meséből tizennyolc megtalálható az *Apróbb gyermekmesék* című kötetben is. A *Miért lett számára a számára* és *A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök* címen kiadott mesék ([KÁRMÁN], 1881, 1–2., 6–7.) hiányoznak az *Apróbb gyermekmesék*ből.⁷⁶ A kötet verses részének szöveganyaga már jobban eltér, ugyanakkor a Gyulai Páltól közölt költemények mindkét kiadványban megegyeznek egymással. Összegezve a fentieket, a két kiadvány szerkezete és prózai szöveganyagának legnagyobb része azonos, a címlapkép pedig ugyanazt ábrázolja mindkét mesekönyv esetében (*Kaczor királyt*), mindezek azt a feltételezést erősítik, hogy a kötetek létrejötte egymástól nem független. Tekintettel arra, hogy a kortársak ismeretei szerint egy *Magyar gyermekkönyv* című Eggenberger-kiadvány (1889) Kármán Mór munkája volt, hasznos összevetni a két hasonló című kiadványt is.

6.3. *Magyar gyermekkönyv* (1889)

Magyar gyermekkönyv. Első olvasás-gyakorlat. Mondókák versikék mesék dalok 4-6 éves gyermekek számára címen 1889-ben Budapesten az Eggenberger

⁷⁵ Tekintettel arra, hogy szerző nélkül megjelent könyvritkaságról van szó, a könnyebb visszakereshetőség céljából megadom a jelzetét is: 301.629.

⁷⁶ Mindkét nevesített mese Arany László gyűjteményéből való, az előbbi az MNGY első kötetében jelent meg (1872, 495.), az utóbbi pedig az *Eredeti népmesékben* (1862, 285–286.). Ezen a kettőn kívül *A kóro és a kis madár* (1881, 8–11.); *A farkastanya* (17–20.); *Farkasbarkas* (21–26.); *A kis malacz és a farkasok* (32–34.); *Félig nyüzött bakkecske* (35–41.); *A vadgalamb és a szarka* (42–43.); *A szürke ló* (49–52.) és *A kis ködmön* (59–64.) című meséket közölték Arany Lászlótól, nevének feltüntetése nélkül 1881-ben. Nyolc olyan mese szerepel az *Apróbb gyermekmesékben*, amelyek nem jelentek meg 1881-ben, ezek a következők: *A kis gömböcz* (1893, 3–5.); *Szerencse és az áldás* (61–66.); *Panczimanczi* (78–84.); *Babszem Jankó* (85–95.); *János királyfi és Szélike* (96–103.); az *Adj' Isten egészségére* (104–110.); az *Ilók és Mihók* (111–115.) és *Az egyszeri gyerek* (116–120.).

kiadónál szerzői név és kiadási év nélkül egy nyolcvannégy oldalas, nagy alakú ábécé- és olvasókönyv jelent meg, mely tartalmában a legkisebb olvasóknak készült: az első hét oldalon az ABC-t ismerteti, majd *Mondókák, versikék* cím alatt huszonöt számozott szöveg jön ([KÁRMÁN], [1889a]).⁷⁷ A *Mesék* cím alatt tíz szöveg szerepel, ezek közül hét népmese, három pedig verses mesefeldolgozás Gyulai Páltól (*A farkas és a szúnyogok, Kis tű kezd, farkas végzi, A tyúk és a farkasverem*). A kötet végére illesztve *Versek* cím alatt közölnek tíz költeményt Győry Vilmostól, Gyulaitól és más, meg nem nevezett szerzőktől. E kiadvány OSZK-ban őrzött példányához hozzá van fűzve egy a kötetből való négyoldalas különnyomat is, önálló címmel ellátva: *Képes ABC Magyar Fiuk Magyar Leányok számára* ([Kármán] [1889b]).⁷⁸ A *Magyar gyermekkönyvben* a következő népmesék jelentek meg: *A kakas meg a jércze, A Kaczor király, A farkas meg a sas, A medve és a farkas, A kis malacz és a farkasok, A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök, A vadgalamb és a szarka* (az utóbbi három Arany Lászlótól). E népmesék mindegyike szerepel az 1881-es *Magyar gyermekmesék* című kiadványban, szó szerint ugyanúgy, ahogyan ebben is, még a közlés sorrendje is közel azonos. E kiadás prózafolklór-anyagát összevetve tehát az 1881-es *Magyar gyermekkönyvvel*, úgy tűnik, hogy a későbbi, kezdő olvasóknak szóló válogatás alapját a kötet megjelenése előtt nyolc évvel korábban már publikált hasonló című kiadvány képezte. (Bár a versek között is vannak átfedések, ott nagyobb az eltérés a két kötet szövegrepertoárja között.)

Az előzőekben bemutatott három, szerző nélkül megjelent gyermekkönyvről a következőket lehet megállapítani. 1. Mindhárom kiadvány népmesei szöveganyaga ugyanazokból a klasszikus magyar népmeseegyűjteményekből válogat (Arany László és Merényi László *Eredeti népmesék*, Kriza János *Vadrózsák*, az MNGY első kötete, illetve a *Magyar Nyelvőr* meseközléseiből). 2. Mindhárom kötetben az Arany László által publikált népmesék szerepelnek a legnagyobb számban (az 1881-ben közölt húsz meséből tíz, az 1889-ben kiadottak közül hét meséből három, míg az 1893-as kiadásban huszonhatból tizenkettő). 3. A kiválasztott népmesei szöveganyag mindegyik kötetben nagyrészt azonos,

⁷⁷ Az ABC-ről jegyzi meg Csengeri: „Ez utóbbi már a gyermekszobába beviszi a nemzeti gondolkodás és költészet elemeit s óhajtható volna, hogy e képeskönyv elemi iskoláink első osztályából is kizsorítaná azt a sok értéktelen ABC-s könyvet, a mely a gyermek lelkének csak megemészthetetlen vagy haszontalan táplálékot ad” (CSENGERI, 1897, 44.).

⁷⁸ OSZK 601.921. E füzetke összesen két lapból áll, ám a kortárs könyvjegyzékekből úgy tűnik, hogy egykor külön kiadványként is forgalmazhatták. A füzetke tartalma is ezt támasztja alá, mivel az itt közölt ABC és Győry Vilmos, illetve Gyulai Pál költeményei azonos módon szerepelnek a *Magyar gyermekkönyv* 1889-es kiadásában is. Szinnyei egy kiadványként hivatkozta a *Magyar gyermekkönyvet* és a *Képes ABC-t* (SZINNYEI, 1897, V, 1061–1062.), Csengeri azonban külön említi (CSENGERI, 1897, 44.).

jellemzően még a szövegek sorrendje is megegyezik. 4. A kötetek felépítése, a fejezetek elnevezése azonos vagy hasonló. 5. Az *Apróbb gyermekmesék* című kötetet a kortársak véleménye alapján nem Gyulai Pál, hanem Kármán Mór szerkesztette. 6. A *Magyar gyermekkönyv* kezdő olvasóknak szánt (1889-es) kiadását a Kármán-szakirodalom számon tartja, de a *Magyar gyermekkönyv* egy bővebb, nagyobbak számára készült kiadása (1881) nem szerepelt eddig a gyermekirodalmi áttekintésekben. A fentieket figyelembe véve a tartalmi (prózai szöveganyag), a formai (címadás, illusztrációk) és strukturális (fejezetbeosztás) jellemzők, valamint a kortársak ismeretei alapján a három kiadvány összetartozik, mindegyik Kármán Mór munkája, melyeket a különböző elvárásokkal bíró olvasóközönség számára dolgozott át és bocsátott közre. Kármán tantervelméletében a népmese alapvetően a népiskolai elemi oktatás tananyagának része, azonban praktikusán a gimnáziumi képzést is a népmesék ismeretével javasolta kezdeni. A népmese pedagógiai és gyermekirodalmi helyét a kiegyezés után teoretikusként, valamint olvasó- és gyermekkönyv-szerkesztőként Kármán Mór jelölte ki. A tárgyalt három kiadvány népmeséinek közel fele származik Arany Lászlótól, a kötetek összesen hat kiadásban jelentek meg, ezek (Kármán olvasókönyvével együtt) az 1880-as évektől számottevő szerepet játszhattak Arany László meséinek közismertté válásában.

7. Radó Vilmos és a magyar népmese helye a népiskolában

Magyar gyermek- és népmesék (1883)

Radó (Roth) Vilmos (1847–1919) tanár, pedagógiai és ifjúsági író, olvasókönyv-szerkesztő. Egerben szerzett tanítói oklevelet, 1870-től gyakorlóiskolai tanító, 1874-től a budapesti tanítóképző intézet magyar és német tanára (SZINNYEI, 1906, XI, 390–391.). Mesére vonatkozó elképzeléseire Kármán Mór volt nagy hatással: amit Kármán a népköltészettről a népiskolai oktatás számára meghatározott, azt Radó a gyakorlatban igyekezett megvalósítani, Kármánhoz hasonlóan mese- és olvasókönyv-szerkesztőként a népmese tudatos pedagógiai hasznosítását szolgálta. Kármánról megfogalmazott gondolatai egyúttal saját hitvallását is jellemzik:

„[...] sikerült Kármánnak köztudattá tenni azt a nagy igazságot, hogy a népiskolának, mely a szorosabb értelemben vett népnek egyedüli nevelőintézete, van leginkább szüksége a népköltés congeniális termékeire,

de neki van leginkább jussa is hozzájuk; mikor Kármán az ő győzelmes bizonyító erejével világossá tette mindnyájunk előtt, hogy a nép kebeléből kiforrott költői termékeknek, valamint a nép érzelmeit és áhítozásait leghívebben kifejező költők alkotásainak az anyatejével tápláljuk és növeljük a gyermek nemzeti, hazafias lelkületét.” (RADÓ, 1897, 59.) [Kiemelések az eredetiben.]

Radó számára a népmese erkölcsi érzéket, fantáziát, nyelvérzéket fejlesztő műremek volt. A népköltészet és a népmese pedagógiai hasznosítására vonatkozó gondolatait három tanulmányban fejtette ki az 1880-as években. A *Néptanítók Lapjában* jelent meg az iskolai olvasókönyvekről és az ifjúsági kiadványokról egy-egy dolgozata az évtized legelején, melyekből kiviláglik, hogy Radó a népmesét mindkét kiadványtípus (olvasókönyv, gyerekkönyv) alapvető olvasmányanyagaként fogta fel (RADÓ [ROTH], 1881; RADÓ, 1882). Kifejezetten a népmeséről szóló elveit, illetve a népmese gyakorlati pedagógiai felhasználásáról szóló praktikus módszertani ajánlásait olvashatjuk a *Paedagogiai encyklopaedia* számára írott terjedelmes írásában (RADÓ, 1886). Az alábbiakban ezen írásaiból a népköltészetre és a népmesére vonatkozó megállapításait összegzem.

Radó az 1882-ben közölt cikkében az önálló magyar ifjúsági irodalom kibontakoztatásának szükségessége mellett érvelt. Kiindulópontja a népies-nemzeti irodalommal összhangban az, hogy a *népszellem naiv alkotásai* a legmegfelelőbb olvasmányok az elfogulatlan gyermeki lélek számára is (RADÓ, 1882, 810.). Ebben az írásában azokat a szempontokat foglalta össze, melyeket az ifjúsági irodalom készítése során követendőnek tartott, ezek pedig saját mese- és mondakönyvének (RADÓ, [1883], 1890.)⁷⁹ szerkesztési elveire is fényt vetnek. Radó szerint e kritériumok mentén pedagógiailag és esztétikailag is a lehető legjobb és leghasznosabb olvasmányokat lehet létrehozni. A jó ifjúsági irodalom fő célja szerinte az, hogy az iskolai kereteken kívül szórakoztatva tanítson, tartalmában az ennek jegyében létrehozott műnek pedig (Radó szavai szerint) *igaznak, érdekesnek és erkölcsi jellegűnek* kell lennie (RADÓ, 1882, 811–812.). A szerző rámutat azokra a forrásokra, melyekből véleménye szerint „megfelelő átdolgozás mellett kiváló becsű ifjúsági iratok kerülnének. Ilyenek volnának a paedagogiai tapintattal megválogatott eredeti magyar népmesék gyűjteménye; magyar történeti népmondák, olyanok, melyeket történeti alakok dicsőítésére szövött a népköltés, s olyanok, melyek helységneveknek tulajdonítanak jelentést.” Radó a népmeséken és a népmondákon (történeti- és ezen belül helynévmagyarázó mondákon) kívül még a legendákat, az útleírásokat és az

⁷⁹ Az olvasókönyvek történeti mondafeldolgozásaihoz lásd LANDGRAF, 2011.

utazók életrajzait, valamint a világirodalom nagy eposzait tartotta a gyermekirodalmi feldolgozás számára a legmegfelelőbb alapanyagoknak (RADÓ, 1882, 812.). A népiskolai olvasókönyvekről írott nagy tanulmányában úgy vélekedett, hogy az olvasókönyveknek valóságos népkönyvekké kellene válniuk, céljukat Radó az olvasás megtanításán kívül a következőképpen jelölte meg: „[...] vezesse be a gyermekeket nemzete szellemi életébe. Az olvasókönyvnek érdeklődést és szeretetet kell gerjesztenie a gyermekben a sajátos nemzeti mód iránt, a mely kiváltkép a nemzet népies irodalmában nyer kifejezést. Mutassa be az olvasókönyv az embert, a nemzetet, az életet, a természetet, a mint azt a népi- és irodalom feltünteti, mutassa be mintegy a nemzet egyéni felfogásának a tükrében.” (RADÓ [ROTH], 1881, 146.). Radó Vilmos a gyerekeknek szánt olvasmányok meghatározásakor is az irodalmi népiesség talaján állt, a népköltészetet Arany János nyomán az *egyetemes népszellem* alkotásaiként⁸⁰ értékelte, melyeket iskolai felhasználásra is a legmegfelelőbb olvasmányanyagnak tartott:

„Tartós értékű, műbeccsel bíró irodalmi termékeket kívánunk az iskolások számára olvasmányul, olyanokat, a melyek klasszikus egyszerűségüknél fogva gyönyörködésül szolgálnak a felnőtteknek is, de a melyeket naív hanguk, gyermekded egyszerűségük különösen gyermeki olvasmányul minősít. Tehát nem époszt, nem regényt, nem drámát [...] hanem állatmesét, nemzeti népmondát, népmesét, a gyermeknek megfelelő népdalt, egy szóval azokat az irodalmi termékeket kell a gyermekekkel olvasztatni, a miket az egyetemes népszellem produkált [...] A népköltések képezik alapját minden nemzet irodalmának [...]” (RADÓ [ROTH], 1881, 147–148.)

Radó a népmesét a tudatos nevelés alapvető eszközének tekintette, a fejlődésnek induló gyermeki szellem *legegészségesebb táplálékának*, melyet a népiskolai tanítás középpontjaként fogott fel. A népmese nevelésben való alkalmazásának hasznosságát a *Paedagogiai encyklopaedia Népmese*-fejezete számára öt pontban foglalta össze. Egyrészt a népmese az egyetlen olyan tökéletes műremek, amit a gyermek érzelmileg és értelmileg is képes befogadni. Másrészt a *nemzeti géniusz* (az a mód, ahogyan a magyar ember érez és gondolkodik) Radó szerint legszembeötlőbben a népmesében nyilvánul meg. Harmadrészt

⁸⁰ A szerző számára Arany János munkái (*Naiv eposzunk* című értekezése, valamint Mérenyi-bírálat) képezik a hivatkozási alapot e téren: RADÓ [ROTH], 1881, 147.; AJÖM X, 1962, 264–274. és AJÖM XI, 1968, 326–342. Itt jegyzem meg, hogy ezen írásában Arany László népmesékről szóló székfoglalója (ARANY, 1867) is fontos referenciapontként szolgált Radó számára.

a népmese a *korlátlan fantázia* alkotása, és mint ilyen, az 5–7 éves gyerekekhez utat tud találni, érdeklődésüket könnyen le tudja kötni. Negyedrészt a népmese a jó és a rossz kategóriái mentén szerveződő egyszerű viszonyai folytán különösen alkalmas az *erkölcsi érzület művelésére*. Végül hangsúlyozta, hogy a népmese alkalmas az iskola és a szülők közötti szorosabb kapcsolat kialakítására is, amennyiben a szülőknél az ismert népköltési szövegek felkeltik az érdeklődést az iskolában folyó munka iránt (RADÓ, 1886, 667–668.).

A népmesére vonatkozó elméleti írásainak keletkezésével azonos időszakra esik a *Magyar gyermek- és népmesék* című népszerű mesegyűjteményének megjelenése. Az először 1883 karácsonyára kiadott illusztrált könyv 297 oldalon 1-től 54-ig számozva ötvenöt népmesét tartalmaz.⁸¹ A kötet meséi közül tizennyolc szöveg származik Arany László mesegyűjtéséből. Az *Eredeti népmesék* több mint harmada (tizennégy mese) került át e kiadványba, változtatás nélkül vagy csak minimális nyelvtani módosításokkal.⁸² Radó ezen kívül a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetét is forrásul használta, melyből a szövegek mintegy kétharmadát közölte újra.⁸³ A kötetben a kiadás évét nem jelölték, a kortárs könyvészetek és ismertetések alapján határozható meg a megjelenés éve.⁸⁴ Gyulai Pál az *Eredeti népmesék* utánközlései kapcsán utalást tett egy szerzői jogvitára: „Paedagogiai célból fel is használták e gyűjteményt; az iskolai olvasókönyvek nem egy mesét vettek át belőle, sőt egy az ifjúság használatára készült munka majdnem az egészet lenyomatta. Kevésbe múlt, hogy pör nem támadt a dologból. Azonban az egész elsimult, mert a kiadó kárpótlásul bizonyos összeget fizetett az írói segélyegyletnek” (GYULAI, 1902, 155.). Arra vonatkozólag, hogy melyik lehetett a Gyulai által említett, Arany László meséit újraközlő, ifjúságnak szánt kiadvány, biztosat nem tudunk, azonban Benedek

⁸¹ Az 53. számon két szöveg szerepel: *Az egyszeri gyerek* I. és II. számú változatát is közölte (RADÓ, [1883], 289–294.).

⁸² Az *Eredeti népmesék*ből származó tizennégy mese a következő (a címetek Radó kiadványa alapján adom meg): *A farkas tanya* (10–11.); *A kóró és a kis madár* (12–14.); *Farkas-barkas* (26–29.); *A kis malacz és a farkas* (30–31.); *A kis gömböcz* (32–33.); *A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök* (34.); *Dongó meg Mohácsi* (98–110.); *Gagyi gazda* (111–118.); *Babszem Jankó* (119–129.); *Az őzike* (136–143.); *Panczi manczy* (144–149.); *A veres tehén* (150–161.); *Fehérlófia* (162–170.); *A kis ködmön* (284–288.).

⁸³ Az MNGY első kötetéből Radó a következő négy Arany László mesét vette át: *A vadgalamb és a szarka* (RADÓ, [1883], 5.); *A szürke ló* (19–21.); *Félig nyüzött bakkecske* (47–51.); *Az egyszeri gyerek* (293–294.).

⁸⁴ Horváth Ignácnak az 1883. évre összeállított könyvészte úgy tudja, hogy a gyűjteményt két kiadásban – egy olcsóbb, fűzött, keménykötésűben és egy drágább díszkiadásban – jelentette meg az Eggenberger kiadó (HORVÁTH, 1884, XLIV.). A további kiadások ugyancsak évszám nélkül jelentek meg, a második kiadás 1892-ben (-i.-s.: *Eredeti magyar gyermek- és népmesék. Budapesti Szemle*, 1893, LXXIII, 193, 156–157.; RADÓ, [1892]), míg a harmadik 1910-ben (*Az Ujság*, 8, 300, 1910. december 18. 34.; RADÓ, [1910]).

Elek egy 1894-ben megjelent cikke alapján feltételezhető, hogy Radó Vilmos antológiájának első kiadása lehetett a szerzői jogi vitában érintett kiadvány. A vita szerencsésen elsimult, ugyanis Benedek Elek beszámolója szerint a kiadó az Írói Segélyegyletbe kártérítést fizetett, azonban az eset jól jellemzi, hogy a népköltési alkotások közreadása során végzett tudatos alkotómunka a szerzői jog által is védett teljesítmény volt (BENEDEK, 1894).⁸⁵ A *Magyar gyermek- és népmesék* első kiadásáról a *Néptanítók Lapjában* közöltek egy méltatást, melyben az ismeretlen szerző elsősorban a kötetben az eredeti magyar népköltési alkotásokban megmutatkozó *nemzeti elem* jelenlétét értékelte. Ezen túl azt is kiemelte, hogy Kármán Mór mellett Radó Vilmosnak volt nagy szerepe abban, hogy a népmesét a pedagógia és a gyermek- és ifjúsági irodalom számára felfedezték és hozzáférhetővé tették.⁸⁶ A recenzens felhívta a figyelmet arra is, hogy a Gyertyánffy István, Kiss Áron és Radó Vilmos nevével fémjelzett olvasókönyvekben számos népmese megjelent már, melyek e meseantológiában is helyet kaptak.⁸⁷ E mesegyűjtemény igazi könyvsiker lett, a szerkesztő életében a *Magyar gyermek- és népmesék* három kiadást ért meg, a legutóbbi időkből pedig elektronikus változata is megjelent.⁸⁸

Radó Vilmos Arany János, Arany László és Kármán Mór népmesére vonatkozó elgondolásaiból kiindulva dolgozta ki a népmese népiskolai oktatásban és az ifjúsági kiadványokban való felhasználásának elméleti és gyakorlati tudnivalóit. Részben az ő munkásságának köszönhető, hogy a népmese a népiskolába jogilag szabályozott módon is bekerült. E folyamat betetőzése volt az, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által 1905-ben kiadott népiskolai tanterv (2202. sz.) már deklaráltan is a nemzeti, vallásos és erkölcsi nevelés szolgálatában áll, s ebben a jogi szabályozásban a népmese központi helyen szerepelt: „[...] jól megválogatott népmesék, mondák, legendák, népdalok és gyermekversek, továbbá az ezekhez hasonló szellemű műköltési termékek

⁸⁵ E szerzői jogvitáról részletesebben lásd DOMOKOS, 2015, 374–376.

⁸⁶ *Néptanítók Lapja*, XVI, 50, 1883. december 15., 793.

⁸⁷ A Gyertyánffy István, Kiss Áron és Radó Vilmos szerkesztette, 1884-től megjelenő népiskolai olvasókönyv-sorozat kimondottan nagy hangsúlyt fektetett a magyar nemzeti történelem és a népköltészet megismertetésére. Ennek korabeli recepcióját lásd A HIVATALOS KÖZEGEK, [1889?].

⁸⁸ A második, átdolgozott, bővítettnek jelölt kiadvány 336 oldalon csak ötven mesét közöl (képanyagában bővebb az elsőnél), a szövegek közül elhagyták *A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök* (34.) és a *Krisztus és a madarak, Krisztus és a fák, Hová lett a bárány mája c.* szövegeket (36–43.) (RADÓ, [1892]). A harmadik, két kötetes kiadás tartalmában teljesen megegyezik a másodikikkal (RADÓ, [1910]). Ezekon túlmenően húsz éve kiadtak egy változatát Radó Vilmos nevével, mely huszonegy szöveget hoz (RADÓ, [1998]). A harmadik kiadás alapján 2013-ban elektronikus kiadás készült (Budapest, OSZK, Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület).

szolgáltassák a népiskolai olvasókönyv irodalmi anyagának java részét [...]” (TANTERV ÉS UTASÍTÁS, 1909, 121.).

8. A népmese a hazai kisdednevelésben

Mesés-könyv [1893]

A népmesék gyermekek nevelésében való felhasználásának történetét tovább szemlélve a *Mesés-könyv* címen megjelent gyűjtemény népmesei szöveganyagát vizsgálom meg, mely Gáspár János *Csemegék* című munkájához hasonlóan a legkisebbek, azaz az olvasni még nem tudó gyerekek számára neves költők és pedagógiai szakírók által összeállított antológia volt (KISS et al., 1899). A kisded-óvás hazai története a 19. század első harmadában vette kezdetét. A Brunszvik Teréz (1775–1861) által 1828-ban meghonosított intézménytípus (kisdedóvó) állami szabályozásával már a népiskolai törvény létrehozásával egyidejűleg próbálkoztak, azonban évtizedekig az állami szférán kívüli, társadalmi feladatvállalásként jelentkezett a kisdednevelés ügye. Az első kisdedóvó felállítását követően több mint hat évtizeddel később rendezték csak jogszabályi szinten hazánkban a kérdést, amikor is 1891-ben elfogadták a kisdedóvásról szóló törvényt (XV. tc).⁸⁹ E törvény, de különösen az annak végrehajtását szabályozó miniszteri rendeletek révén tovább fejlődött az óvodai intézményhálózat,⁹⁰ az óvopedagógus-képzés és ezekkel párhuzamosan a legkisebbeknek szóló gyermekirodalom is.

Az 1892. évi 49.308. sz. VKM rendelet az állami kisdedóvónő-képző intézetek számára szükséges, kötelezően beszerzendő könyvek és tanszerek jegyzékét írta elő (MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA, 1892, 3486–3511.). Ebben huszonöt oldalon keresztül tematikus bontásban sorolták fel, hogy mely kiadványokra van szüksége az óvó(nő)képző intézeteknek, köztük több folklór- és gyermekmese-gyűjtemény is szerepelt. A magyar nyelv és irodalom tárgykörében a nyelvészeti, irodalomtörténeti és szépirodalmi olvasmányokat tartalmazó lista végén találunk a folklorisztika által számon tartott klasszikus népköltési gyűjteményeket: Kriza János *Vadrózsák* című székely népköltési

⁸⁹ A kisdedóvás történetéről lásd pl. P. SZATHMÁRY, 1887; MORLIN, 1896; DRASKOVITS, 1940.

⁹⁰ Morlin Emil kimutatása szerint 1891-ben 757, 1895-ben 1965 kisdedóvóintézet működött Magyarországon, melyek 1896-ban már 150 ezernél is több gyereket fogadtak be (MORLIN, 1896, 3, 98.).

gyűjteményét (KRIZA, 1863), Erdélyi János korábbi gyűjteményeiből a nép és az ifjúság számára szerkesztett népköltészeti válogatását (ERDÉLYI, 1869) és a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első három kötetét (ARANY – GYULAI szerk., 1872; 1882; TÖRÖK, 1872). Ezeken kívül a következő, gyermekirodalom elnevezésű témakörben egyebek mellett ott találjuk Kármán Mórtól a fentebb részletesen tárgyalt *Magyar gyermekkönyv* kisebbeknek szerkesztett változatát ([KÁRMÁN] [1889a]) és Radó Vilmostól egy *Eredeti magyar gyermekmesék* című Eggenberger-kiadványt (MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA, 1892, 3496–3497.).⁹¹ 1892-ben megalkották a kisdedóvó(nő)-képző intézetek számára a követendő tantervet is (57.472/891. sz. rendelet), melyben a magyar nyelv és irodalom tantárgyon belül nagy hangsúlyt fektettek a népköltészet megismertetésére.⁹² A tanterv előírása szerint a népköltési alkotásokat a képzőintézeti tanárnak kell a már megjelent gyűjtésekből kiválogatnia és növendékeivel lemásoltatnia. E megjegyzés implikációja szerint a meglévő magyar népköltési gyűjtemények ellenére sem állt rendelkezésre ekkor kifejezetten az óvodai felhasználásra összeállított, megfelelő népköltési alkotásokat tartalmazó kiadvány.⁹³ E hiány pótlását is szem előtt tartották, amikor a kisdedóvó(nő)-képző intézetek tanterve tárgyában kiadott (57.472/891 sz.) VKM rendelet mellékleteként az intézmények számára használatos tankönyvek (*kisdednevelés és módszertan, természettudomány, alaki munkák* ismertetése mellett *magyar nyelv és irodalom*) megírására tettek közzé pályázati felhívást (MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA, 1892, 777.).

Ebben a kisdedóvás szempontjából termékeny korszakban – vélhetőleg e felhívás hatására, 1893-ban jelentetett meg három, a kisgyermekek számára szerkesztett művet a Singer és Wolfner kiadó *Dalos-könyv*, *Mesés-könyv* és *Verses-könyv* címekkel.⁹⁴ E kiadványok a népoktatás számára engedélyezett hivatalos segédkönyvekké váltak (UJFALUSI, 1893). A *Mesés-könyv* című gyűjteményt négy szerkesztő jegyzi: Kiss Áron, Péterfy Sándor, Pósa Lajos és

⁹¹ Tekintettel arra, hogy Radónak ilyen című mesekönyve nem volt, feltételezem, hogy itt a *Magyar gyermek- és népmesék* című gyűjteményre (RADÓ, [1883]) gondolt a jegyzék összeállítója. Erdélyi János fent említett, a jegyzékben pontatlanul hivatkozott gyűjteményének azonosításában Gulyás Judit volt segítségemre, ezúton is köszönet illeti érte.

⁹² Az első osztályban az *előadás* gyakorlása céljából a következőket írta elő: „A kisdednevelés körében is felhasználható jelesebb költemények, leírások, elbeszélések és mesék megismertetése, olvasása, megtanulása és előadása, *különös figyelemmel a magyar népköltészet e részben felhasználható kincseire.*” [Kiemelés: D. M.] MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA, 1892, 780. A teljes tantervet lásd 776–799.

⁹³ „[...] Azonfelül a tanár ilyeneket [népköltészet kincseit] a kitünőbb gyűjteményekből, lapokból stb. összeállítván a növendékekkel lemásoltat” (MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA, 1892, 780.).

⁹⁴ *Hivatalos Közlöny*, II, 19, 1894. október 1. 227.

Tihanyi (Luttenberger) Ágost.⁹⁵ A kortársak szerint a kötetek összeállításában a legnagyobb részt a költő és lapszerkesztő Pósa Lajos (1850–1914) vállalta: „Az oroszlánrész a könyvekben Pósa Lajosé. Bátran a Pósa Lajos könyveinek lehet nevezni azokat. A versek két harmada az ő szerzeménye, a dallamok tekintélyes része az ő verseire van írva és a mesék többsége az ő gyermeklapjából, Az én Ujságom-ból valók. Ilyenkor tűnik ki, mi Pósa a gyermekirodalomban”.⁹⁶ A könyvsorozat újszerűségéről a *Pesti Hírlap* 1893. december 2-án a következőképpen számolt be: „[...] jól megírt, poézistól gazdag és valóban az apró gyermekek kezébe való könyvek jelentek meg, amelyek a gyermekek eddigi szenvedéseikért kárpótlást nyújtanak [...] véget vetnek az eddig folyó pedagógiai garázdálkodásnak [...]”⁹⁷

A *Mesés-könyv* című kötethez írott előszóban a szerkesztők a *rossz, idegen eredetű* mesékhez képest határozzák meg kötetüket nemzeti jellegüként, ennek jegyében kevésbé moralizáló, népies hangon elbeszélte meséket ajánlottak a gyerekek számára: „A magyarnak is megvan a maga mesélő módja. A közös forrásból merített mesékre ráüti a maga nemzeti bélyegét. Érzésmódjával, gondolkodásmódjával nemzeti hagyományaink védelmére kél s beolvasztja a meséibe sajátos szokásainkat, erkölcsünket, a mesékben szereplő alakjait a maga mintájára formálja. A magyar gyermekeknek magyar mesét adjunk nyelvben és szellemben egyaránt.” (Kiss et al., 1899, 7–8.) A népmesékből, műmesékből és a verses mesefeldolgozásokból válogató százötvenhat oldalas antológiakötetben közel hetven verses és prózai szöveget találunk, ezek legnagyobb részét Pósa Lajos jegyzi. A kötet utolsó lapján a szerkesztők utalnak arra, hogy mindhárom kötet (*Mesés-könyv*, *Dalos-könyv*, *Verses-könyv*) tartalmának legnagyobb része *Az Én Ujságom* című gyermeklapból való közvetlen átvétel (Kiss et al., 1899, 159.).⁹⁸ A tartalomjegyzékben a szerkesztők az egyes szövegek mögött (változó pontossággal és hitelességgel) forrásaikat is megjelölték: a költemé-

⁹⁵ Kiss Áron (1845–1908) pedagógiai szakíró, olvasókönyv-szerkesztő, tanítóképző intézeti igazgató, a magyar néprajztudomány leginkább gyermekjáték-gyűjteménye, a pedagógiatörténet pedig a népiskolai tanítás történetéről írott műve okán tartja számon (SZINNYEI, 1899, VI, 262–269; Kiss, 1881–1883; 1891). Péterfy (Péterfi) Sándor (1841–1913) tanítóképző intézeti tanár, 1891-ben bízták meg óvónőkészítő intézeti tanári tanfolyam vezetésével (SZINNYEI, 1905, X, 877–883; *Néptanítók Lapja*, 1891, XXV, 67, 618.). Tihanyi (Luttenberger) Ágost (1846–1899) pedagógiai szakíró, zeneszerző, gyermekdal-költő és olvasókönyv-szerkesztő (SZINNYEI, 1902, VIII, 147.).

⁹⁶ *Budapesti Hírlap*, XIII, 319, 1893. november 18. 10. Pósa Lajosról lásd KENYERES, 1926; PRAZNOVSZKY, 2006; DEÁKY, 2011, 466–472.

⁹⁷ *Pesti Hírlap*, XV, 333, 1893. december 2. 17.

⁹⁸ *Az Én Ujságom* Pósa Lajos és Benedek Elek szerkesztésében 1889-től megjelenő képes gyermeklap volt (SZEPESI, 1976; KOMÁROMI szerk., 1999, 316–317.; DOMBI – PUKÁNSZKY, 2000).

nyeknél Pósan kívül Gyulai Pál, Hetey Gábor, Kenedi Géza, Paral Bertalanné, Simonyi Zsigmond, Szabó Géza és Versényi György neve szerepel. A prózában elbeszélte mesék egy része *népköltés* műfajmegjelöléssel szerzői (gyűjtői) név feltüntetése nélkül jelent meg, míg több szöveget (műmeséket és köztük következetlenül népmese-feldolgozásokat is) szerzői névhez kapcsolva közöltek Benedek Elek, Béla Henrik, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferencz, Hermann Antal, Istvánffy Gyula, Móka bácsi [Halász Ignác], Sebők Gyuláné, Sebők Zsigmond, *Elek apa* [!] és *Tanító bácsi* nevek feltüntetésével. *Népköltés* műfajmegjelöléssel összesen tizenkét prózai és egy verses alkotás szerepel a kötetben,⁹⁹ ennél azonban több szöveg alapja származhatott a folklórból.¹⁰⁰ Arany Lászlótól hat mesét közöltek, valamennyit nevének említése nélkül, *népköltés* megjelöléssel.¹⁰¹ E mesék többségén csak minimális szövegmodosításokat hajtottak végre, kivéve *A kis kanász és a farkasok* című mesét. Ebben az esetben az alapul vett *A kis malacz és a farkasok* szövegét (ARANY, 1862, 187–189.) annyiban változtatták meg, hogy a főszereplőt állathósról emberhősre cserélték (minden *malac* szó helyére *kanász* került).¹⁰²

A kisdédóvó-képző intézetekre vonatkozó jogszabályi rendelkezések alapján úgy tűnik, hogy a magyar népmese hivatalosan csak az 1890-es években, a kisdédóvásról szóló törvény és az azt kísérő rendeleteknek köszönhetően vált

⁹⁹ *Népköltés* megjelöléssel a kötetben (KISS et al., 1899) a következő mesék jelentek meg: *Csali mese* (9.); *Iczinke-piczinke* (10–11.); *Tömerdek sok báránka* (12.); *A kóró és a kis madár* (15–16.); *A vadgalamb és a szarka* (21–22.); *Miért rövid a nyúl farka?* (25–26.); *Farkas-barkas* (37–40.); *A farkastanya* (43–45.); *A kis kanász és a farkasok* (45–47.); *A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök* (51–52.); *Ki a legerősebb?* (54–55.); *A farkas meg a sas* (84–85.); *Én elmentem a vásárra* (vers, 98.).

¹⁰⁰ A *Holló Jankó* című palóc mese *Istvánffy Gyula után* megjelöléssel szerepel a mesekönyvben (KISS et al., 1899, 131–136.). E szöveg nincs meg Istvánffy 1890-es gyűjteményében (ISTVÁNYFY, 1890), kötetben először Istvánffy kéziratot hagyatékából Bodgál Ferenc közölte, megadva a gyűjtés helyét és idejét: Parád, 1894 (ISTVÁNYFY, 1963, 258–262.). A *Mesés-könyvbéli szövegközlés a Holló Jankó* eddig ismert legkorábbi közreadása, ugyanakkor az *Istvánffy Gyula után* kitétel alapján feltételezhető, hogy ennél korábban is megjelenhetett (esetleg *Az Én Ujságomban*), ahonnan a szerkesztők bevalogatták a kötetbe. Egy másik, *A kis kakas félkrajczárja* című mese Pósa bácsi nevével jelent meg (KISS et al., 1899, 61.), mely azonban Merényi László *A szegény asszony kakasa* címen közzétett mese sorról sorra való átírása (MERÉNYI, 1862, I, 220–226.). Merényi egy másik meséjét követi a *Tömerdek sok báránka* címen megjelent mese is (KISS et al., 1899, 12. = *A számlálhatatlan sok juh*. MERÉNYI, 1862, I, 218–219.).

¹⁰¹ Arany meséi a következő címenek jelentek meg: *A kóró és a kis madár*; *Farkas-barkas*; *A farkastanya*; *A kis kanász és a farkasok*; *A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök*; *A vadgalamb és a szarka*. Az utolsót leszámítva valamennyi az *Eredeti népmesékben* jelent meg.

¹⁰² E mese ugyanígy módosított szövegvariánsa szerepel a Gyertyánffy István, Kiss Áron és Radó Vilmos-féle olvasókönyvekben. Lásd pl. GYERTYÁNYFY – KISS – RADÓ, [1889?], 30–31.

programszerűen az óvodáskorúak oktatásának eszközévé. A nemzeti érzelmek e téren is megnyilvánuló erősödéséhez a millenniumi ünnepek is nyilvánvalóan hozzájárultak. Morlin Emil a kisededóvás hazai történetéről írott áttekintésében a következőképpen fogalmazott: „A hetvenes évek óta meghonosodott Fröbel-féle módszer legújában kénytelen tért engedni a magyar nemzeti jellegű és mesterkéltiséget kerülő nevelésnek, melynek Peres Sándor [...], valamint Láng Mihály [...] az előharcosai. A nevezettek által képviselt nemzeti jellegű nevelési elv teljes keresztülvitele a kisededóvás s a kisededóvónő-képzés egész rendszerén még a jövő feladataihoz tartozik” (MORLIN, 1896, 135.).¹⁰³ A Morlin által említett kisededóvásra vonatkozó *nemzeti nevelési elvet* Peres szerkesztőtársaival az először 1896-ban megjelent *Magyar kisededóvó. A kiseded foglalkozásainak gyűjteménye és vezérkönyve* című kézikönyvben dolgozta ki. A kiadvány az óvopedagógusok számára szerkesztett módszertani segédkönyv volt, melyet a gyakorlatban is jól alkalmazható, heti lebontású tanmenet, valamint a *nemzeti irodalom legjavából* válogatott szöveggyűjtemény egészített ki (PERES et al. szerk., 1908). Az 1908-as második kiadáshoz írott előszóban a szerkesztők (a korábbi tantervjavaslat és könyvjegyzékek figyelembevételével) megjelölték a szövegválogatás során felhasznált reprezentatív szerzőket és műveket, ezáltal a kisededóvodai felhasználásra javasolt nemzeti jellegű, anyanyelvi- és népköltészeti irodalmi szövegkorpuszt határozták meg. Ebben a prózai népköltészetet az Arany–Gyulai szerkesztette *Magyar Népköltési Gyűjtemény*, Benedek Elek *Magyar mese- és mondavilága*, Radó mesegyűjteménye és a Kiss Áron, Péterfy Sándor, Pósa Lajos és Tihanyi Ágost által közreadott *Mesés-könyv*¹⁰⁴ képviseli (ARANY – GYULAI szerk., 1872; 1882; BENEDEK, 1894–1896; RADÓ, [1883]; KISS et al., 1899). Ezek mindegyike tartalmaz Arany László-meséket is, így nem meglepő, hogy a Peres-féle vezérkönyv szöveggyűjteményében közölt népmesék közel negyven százalékát is Arany László meséi adták.¹⁰⁵

¹⁰³ Peres Sándor (1863–1907) és Láng Mihály (1856–1920) pedagógiai szakírók, tanítók és kisededóvónő-képző intézeti igazgatók voltak (SZINNYEI, 1905, X, 769–772., 1909, VII, 744–746.).

¹⁰⁴ „Könyvünk szerkesztésében Arany J., Petőfi S., Tompa M., Gyulai P., Szász K., Tóth K., Szabolcska Mihály, Benedek Aladár költeményein kívül a következő műveket használtuk fel: Arany-Gyulai: Népkölt. gyűjtemény, Radó A. Eredeti magyar gyermek-népmesék. Ágai A., Kis Lap. Pósa L. Az én ujságom. Dr. Kiss A. Magyar gyermekjátékok. Dr. Kiss Á., Péterfy S., Pósa L. és Tihanyi: Verses-, Mesés-, Daloskönyv. Sztankó Béla: Daloskönyv. Benedek Elek: Magyar Monda- és Mesevilág. Szarvas G. Magyar Nyelvőr. Komjáthy Gy. Játékok. Dömötör G., Kozma D., Kohányi S. Dal-, vers- és játékgyűjtemény.” (PERES et al. szerk., 1908, 4.).

¹⁰⁵ Az elbeszéléseket és meséket tartalmazó részben közölt félszáz szöveg közül a népmese műfajmegjelöléssel ellátott szövegeket figyelembe véve. (PERES et al. szerk., 1908, 153–196.). Arany László meséi a következő címeiken szerepelnek: *A vadgalamb és a szar-*

E segédkönyvben a mese a 3–7 éves gyerekek nevelésének egyik alapvető eszközeként jelenik meg. „A mese szép, magyaros irányával fejleszti a gyermek nyelvét s nemzeti tartalmával a magyar költészet élvezetére készít elő s a nemzeti nevelést szolgálja” (FÁBIÁN, 1908, 25.). Közülük is az olyan egyszerű, kevés szereplős, rövid történeteket javasolták felhasználásra, melyekben az egyes szavak és mondat szerkezetek is világosak és érthetők. Praktikusan a nép és a gyermek gondolkozásmódja között feltételezett hasonlóságon alapul az, hogy az ilyen egyszerűbb, de erkölcsi tanulság levonására alkalmas meséket a népköltészet körében kell keresni: „Legcélyszerűbbek az állatmesék, van bennök élet, mozgás, egy-egy tulajdonságot jellemzően, hüen emelnek ki, meséinket elsősorban magyar népmesék közül válogassuk össze. A gyermek s a nép eredeti, naiv gondolkozásmódja, mely nagy dolgokon átsiklik, a csekélységeket részletezi, egymással rokon” (FÁBIÁN, 1908, 26.). Ezen elgondolás mentén a kisdedovóképző intézetekben és a kisdedovókban a 19. század utolsó évtizedében jelent meg hivatalosan (jogilag szabályozott módon) is a népmese, és kapott helyet a legkisebbek számára összeállított szöveggyűjteményekben Arany László számos népmeséje.

Összegzés

A dolgozat pedagógia- és neveléstörténeti források segítségével azt a kérdést állította a középpontba, hogy a népmese mint népköltészeti műfaj, és ezen belül Arany László népmeséi milyen szerepet tölthettek be a 19. századi nemzeti művelődésben, hogyan váltak a korban a gyermekeknek szóló irodalom alapvető eszközeivé. Az Erdélyi János által lerakott alapokon építkező népies-nemzeti irányú, gyermekeknek szóló irodalom első nyomai a 19. század közepéig vezetnek vissza, mely irány a kiegyezés után új lendületet kapott, de majd csak a század utolsó évtizedeiben kezdett el igazán kibontakozni. A népköltészet pedagógiai felhasználását (Arany János nyomán) elméleti síkon azzal indokolták, hogy abban az eredeti magyar népszellem nyilvánul meg, mely a német mintán indult magyar gyermekirodalom nemzeti irányának megfelelő, új alapanyagul szolgált. Ezt erősítette az a korban általános, praktikus elképzelés is, hogy a nép és a gyermek gondolkodásmódja közt hasonlóság tételezhető, illetve, hogy a mese erkölcsi tartalma és szórakoztató funkciója miatt oktatási célra kimon-

ka (1908, 155–156.); *A hólyag, szalmaszál és tüzes üszök* (1908, 174.); *A szürke ló* (1908, 179–180.); *A farkastanya* (1908, 181–182.); *A kis kanász, meg a farkasok* (1908, 182–184.); *A farkasverem* (1908, 185–187.); *A bakkecske* (1908, 187–190.).

dottan alkalmas műfaj. A 19. század második felére már rendelkezésre álltak olyan magyar nyelvű népmeseszöveg-gyűjtemények, amelyek gyermekirodalmi felhasználásra is alkalmas repertoárt nyújtottak. E korpuszból jellemzően néhány gyűjtemény emelkedett ki (Kriza János, Erdélyi János, Merényi László és Arany László, majd később Kálmány Lajos és Benedek Elek mesegyűjteményei, valamint a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* legelső kötetei), melyek klasszikussá válásához nagymértékben hozzájárultak a kisdedek, a nagyobb gyerekek és az ifjúság számára összeállított gyűjteményekben, mese- és olvasókönyvekben való szöveg-újraközlések. A nemzeti szellemű oktatás (Kármán Mór kezdeményezésére) a hetvenes évektől a gimnáziumi, a nyolcvanas évektől a népiskolai, a kilencvenes évektől pedig a kisdedővő intézetekben dokumentálható módon is egyre hangsúlyosabban volt jelen. A kor pedagógiai szakírói szerint a népmesén belül elsősorban az egyszerűbb cselekményvezetésű, kevés szereplős állatmese és a ritmikus formulamese volt az ideális mesei műfaj. Arany László meséi (a Grimm testvérek hatására) éppen ezekben a műfajokban hoztak újdonságot. Könyvészeti forrásfeltárás eredményeként, néhány kiragadott példán keresztül azt próbáltam igazolni, hogy Arany László népmeséi már a 19. század közepétől (legkorábban Gáspár János révén) utat találtak az éppen kialakulóban lévő magyar nyelvű, gyermekeknek szánt irodalomba, sőt a század végére megszilárdult, pedagógiai célra használható népmesei szövegvázlaton jelentős hányadát éppen Arany László meseszövegei adták. E népmeseszövegek tehát abban a művelődéstörténeti közegben jelentek meg, amikor a gyermek-, ifjúsági és tankönyvirodalom megfelelő, nemzeti szellemű nyersanyagot keresett. Miután a pedagógiai irodalom is felfedezte a maga számára a népmesét, a neveléstudományokban, az oktatásszabályozás különböző szintjeinek hivatalos dokumentumaiban és a szövegkiadásokban is fontos referenciaponttá válhattak az Arany László-mesék, rögzítve ezzel e korpusz magyar művelődésben betöltött kanonikus pozícióját, és elősegítve az egyes szövegek, valamint az ezekben érvényesített mesei elbeszélő stílus megszilárdulását és hagyományozódását.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna (szerk.)

2001 *A magyar olvasástanítás története. Az olvasásról az olvasásért: az élő ábécé.* Budapest, Osiris Kiadó.

A GYMNASIUMI TANÍTÁS

1887 *A Gymnasiumi tanítás terve s a reá vonatkozó utasítások.* Budapest, M. Kir. Egyetemi könyvnyomda.

A HIVATALOS KÖZEGEK

[1889?] *A hivatalos közegek és a sajtó bírálati a Gyertyánffy – Kiss – Radó-
féle ABC és olvasókönyvekről.* Budapest, Rudnyánszky.

AJÖM

1962 *Arany János Összes Művei X. Prózai művek 1.* Sajtó alá rendezte KERESZTURY Mária. Budapest, Akadémiai Kiadó.

1968 *Arany János Összes Művei XI. Prózai Művek.* Sajtó alá rendezte NÉMETH G. Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó.

1975 *Arany János Összes Művei XV. Arany János levelezése (1828–1851).* Sajtó alá rendezte SÁFRÁN Györgyi. Budapest, Akadémiai Kiadó.

2014 *Arany János Összes Művei XVIII. Arany János levelezése (1862–1865).* Sajtó alá rendezte ÚJ Imre Attila. Budapest, Universitas Kiadó – MTA BTK Irodalomtudományi Intézet.

AKNAY Tibor

2003 *Gáspár János (1816–1892). Dokumentumok.* Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. /A magyar neveléstörténet forrásai XIX./

ANGYAL János – FEKETE József – GALLA Endre

1933 *ABC és olvasókönyv. Az elemi népiskolák I. osztálya számára.* Budapest, Franklin.

ARANY László

1862 *Eredeti népmesék.* Pest, Heckenast.

1867 Magyar népmeséinkről. *Budapesti Szemle*, VIII, 25, 40–66., 26–27, 200–228.

1901 *Arany László Összes Művei IV. Magyar népmese-gyűjteménye.* Közrebocsátja GYULAI Pál. Budapest, Franklin Társulat.

ARANY László – GYULAI Pál (szerk.)

1872 *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből.* Pest, Athenaeum Kiadó. /Magyar Népköltési Gyűjtemény I./

- 1882 *Székelyföldi gyűjtés*. Gyűjtötték KRIZA János, ORBÁN Balázs, BENEDEK Elek és SEBESI Jób. Budapest, Athenaeum. /Magyar Népköltési Gyűjtemény III./

BALLÉR Endre

- 1996 *Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században*. Budapest, Országos Közoktatási Intézet.

BARA Zsuzsanna

- 2005 A népiskolai könyvtárak létrejötte. *Iskolakultúra*, XV, 2, 69–86.

BARÁTH Ferenc

- 1884 *Magyar olvasókönyv hozzá csatolt tanszöveggel a gymnasiumok IV-ik s a reáliskolák s polgári leányiskolák megfelelő osztályai számára*. 2. javított kiadás. Budapest, Eggenberger.

- 1898 Arany László 1844–1898. *Vasárnapi Ujság*, XLV, 32, 1898. augusztus 7. 549–550.

BAUER Gabriella

- 1986 *Gyermekirodalom*. 14. változatlan kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó. /Óvónőképző Intézetek Irodalom/

BENEDEK Elek

- 1894 A „bak-arasznyi” ember. *Fővárosi Lapok*, XXXI, 336, 1894. december 5. 2887–2889.

- 1894–1896 *Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése. Meséli BENEDEK Elek*. I–V. (Széchy Gyula szövegrajzaival.) Budapest, Athenaeum.

BÖNGÉRFI János

- 1894 *A gyermek, az ifjusági és a népies irodalomról*. Írta és a Magyar Paedagogiai Társaság 1893. február hó 18-án tartott rendes felolvasó ülésén előadta Böngérfi János. Budapest, Lampel.

CSENGERI János

- 1897 Kármán Mór irodalmi munkássága. In: WOLF György – WALDAPFEL János (szerk.): *Emlékkönyv Kármán Mór huszonötéves tanári munkássága ünnepére*. 33–44. Budapest, Eggenberger.

DEÁKY Zita

- 2011 A gyermekirodalom kezdetei. In: Uő: „*Jó kis fiúk és leánykák*”. *A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon*. 455–480. Budapest, Századvég Kiadó.

DOMBI Alice – PUKÁNSZKY Béla

- 2000 Pósa Lajos, a magyar gyermekvilág ábrázolója és „Az Én Ujságom.” In: DOMBI Alice – OLÁH János (szerk.): *Pedagógiai célkitűzések a XIX. század magyar pedagógiájában*. 82–92. Gyula, APC-Stúdió.

DOMOKOS Mariann

- 2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 2018 Arany László népmeséi a 19. századi magyar olvasókönyvekben. *Ethnographia*, 129, 4, 639–653.

DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit

- 2009 Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László *Eredeti népmesék* című művének kritikai kiadásáról. In: BERTA Péter (szerk.): *Ethno-Lore XXVI.* 11–77. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.

DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit (szerk.)

- 2018 *Az Arany család mesegyűjteménye. Az Arany család kéziratos mese- és találósgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont – MTA Könyvtár és Információs Központ – Universitas Kiadó.

DÖLLE Ödön

- 1871 *A nevelészet története. Tanítók és tanítónők számára.* Pest, Lauffer.

DRASKOVITS Pál

- 1940 *A magyar kisednevelés és kisedóvónőképzés története és jelen állapota.* Szombathely, Gabriel Á. utóda özv. Pauly Károlyné könyvnyomdája. /Közlemények a Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Lélektani Intézetből 40./

DREISZIGER Ferencz

- 1892 *Az első osztály teljes vezérkönyve Herbart-Ziller rendszere nyomán.* Zenta, Klenóczky és Bíró.

DRESCHER Pál

- 1934 *Régi magyar gyermekkönyvek 1538–1875.* Budapest, A Magyar Bibliophil Társaság kiadása.

EÖTVÖS József

- 1868a Népművelési egyleteink. *Néptanítók Lapja*, I, 1, 1868. február 6. 6–7.
- 1868b A népiskolai olvasó-, tan- és vezérkönyvek kidolgozása tárgyában közoktatási m. kir. miniszter ur ö excellentiája által összehívott bizottság értekezleteinek jegyzőkönyve, 1868 aug. 3-ától 11-ig. *Néptanítók Lapja*, I, 41, 1868. november 12. 641–646., I, 42, 1868. november 19. 657–662.
- 1957 *Eötvös József válogatott pedagógiai művei.* Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta FELKAI László. Budapest, Tankönyvkiadó.

ERDÉLYI János

- 1846–1848 *Népdalok és mondák I–III.* Pesten, Beimel József, Magyar Mihály. /Magyar Népköltési Gyűjtemény/

1855 *Magyar népmesék*. Kiadja ERDÉLYI János. Képes Kiadás. Pest, Heckenast Gusztáv.

1869 *A nép költészete. Népdalok, népmesék és népmondások*. Pest, Heckenast.

FÁBIÁN Irma

1908 A mese. A társalgás anyaga hétről-hétre. In: PERES Sándor et al. (szerk.): *Magyar kisdedóvó. A kisdéd foglalkozásainak gyűjteménye és vezérkönyve*. 25–41. Budapest, Lampel.

FEHÉR KATALIN

2004 Gyermekirodalmunk a sajtó tükrében a felvilágosodás idején és a reformkorban. *Könyv és Nevelés*, VI, 4, 67–84.

FELKAI László

1979 *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

GÁSPÁR János

1848 *Csemegék olvasni még nem tudó gyermekek számára, melyekkel a szülék-, testvérek- és kisdédóvóknak elbeszélés végett kedveskedik GÁSPÁR János, nevelő*. Kolozsvár, özvegy Barráné és Stein sajátja.

1854 [1855] *Csemegék kisebb gyermekek számára, melyekkel családok és kisdédóvodáknak kedveskedik GÁSPÁR János nevelő*. Második javított, nagyszámú verscsemegével s két színezett képpel bővített kiadás. Kolozsvár, özvegy Barráné és Stein sajátja.

1863 *Csemegék kisebb gyermekek számára, melyekkel családok-, kisdédóvók- és elemi tanítóknak kedveskedik GÁSPÁR János*. Harmadik javított és bővített képes díszkiadás. Kolozsvár, Stein János tulajdona.

GÁSPÁR János – KOVÁCSI Antal

1853 *Magyar olvasó-könyv. Tanodák és magán-növendékek használatára. Első folyam második fele. Elemi, polgári és reál-tanodáknak s a gymnasiumok első és második osztályainak*. Dolgozák és szerkeszték GÁSPÁR János és KOVÁCSI Antal, nevelők. Kolozsvár, özvegy Barráné és Stein sajátja.

GOCKLER Lajos

1915 Kármán Mór 1843–1915. *Magyar Figyelő*, V, 4, 345–359.

GÖÖZ József – SCHÖN József – TÁJTLER Károly

1890 *Magyar nemzeti olvasókönyv a népiskolák II. osztálya számára*. Budapest, Lampel Róbert.

GRIMM

1861 *Gyermek s házi regék Grimm után I–II*. Fordította NAGY István. Pest, Engel és Mandello tulajdona. /Ifjusági Könyvtár II–III./

GRIMM, Jacob és Wilhelm

2009 *Családi mesék*. Fordította és az utószót írta ADAMIK Lajos és MÁRTON László. Pozsony, Kalligram Kiadó.

GULYÁS Judit

2017a „Ama solidaritás”... – A mese értelmezése Arany János értekező prózájában az 1850-es és 1860-as évek fordulóján. In: CIEGER András (szerk.): „*Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!*” Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai. 209–242. Budapest, MTA BTK – OSZK – Universitas Kiadó.

2017b A magyar mesekutatás kezdetei. Henszlmann Imre komparatív tipológiai és szimbolikus mitológiai mesetanulmányának koncepciója. In: HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán – MÉSZÁROS Márton – SZEKERES Nikoletta (szerk.): *Mesebeszéd: A gyermek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*. 131–168. Budapest, Fialat Írók Szövetsége.

GYERTYÁNFY István – KISS Áron – RADÓ Vilmos

[1889?] *Olvasókönyv az elemi népiskolák II. osztálya számára*. 5. kiadás. Budapest, Méhner.

GYÖRGY Aladár

1884 Molnár Aladár. *Néptanítók Lapja*, XVII, 26, 1884. április 30. 275–276.; XVII, 27, 1884. május 7. 292.

GYULAI Pál

1862 Eredeti népmesék. Összegejtötte Arany László. [Ismertetés.] *Budapesti Szemle*, 1, XV, 386–392.

1902 Arany László. Bevezetésül költeményei kiadásához. 1898. In: GYULAI Pál: *Emlékbeszéd*. II. kötet. Második, bővített kiadás. 151–172. Budapest, Franklin-társulat.

GYULAI Pál[!]

1923 *Apróbb gyermekmesék*. Sok rajzzal. Budapest, Athenaeum.

HARASZTI Gyula

1878 A kokas még a gércze. *Magyar Nyelvőr*; VII, 6. 1878. június 15. 279–280.

HELLER Bernát

1910 Kármán Mór a népmeséről és a népköltészetéről. *Ethnographia*, XXI, 2, 121–125.

HERMANN Zoltán

2017 Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez. In: HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán – MÉSZÁROS Márton – SZEKERES Nikoletta (szerk.): *Mesebeszéd: A gyermek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*. 15–31. Budapest, Fialat Írók Szövetsége.

HORVÁTH Ignác

1884 *Magyarországi Könyvészet 1883*. Budapest, Weiszman Testvérek.

IMRE István (szerk.)

1977 *Régi magyar és magyar vonatkozású gyermekkönyvek 1711–1861*. Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár.

ISTVÁNNFY Gyula

1890 *Palóc mesék a fonóból*. Liptó-Szent-Miklós, Steier.

1963 *Palóc népköltési gyűjtemény*. Sajtó alá rendezte BODGÁL Ferenc. Miskolc, Herman Ottó Múzeum. /A Miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai II./

JORDÁNNÉ TÓTH Magdolna et al. (szerk.)

2017 *Olvasókönyv*. 3. I. kötet. Tananyagfejlesztők: JORDÁNNÉ TÓTH Magdolna, KOLLÁTH Erzsébet, KONRÁD Ágnes, FARKAS Andrea, KÓRÓDI Bence. Eger, Eszterházy Károly Egyetem. /Újgenerációs tankönyv/

K. Á. [KISS Áron?]

1886 Molnár Aladár. In: VERÉDY Károly (szerk.): *Paedagogiai encyclopaedia különös tekintettel a népoktatás állapotára. A neveléstudomány szótára*. 634–636. Budapest, Athenaeum.

KÁLMÁNY Lajos

1881 *Szeged népe. Ős Szeged népköltése* I. Arad, Réthy Lipót.

KARDOS Albert

1897 Kármán és a tankönyvirodalom. In: WOLF György – WALDAPFEL János (szerk.): *Emlékkönyv Kármán Mór huszonöt éves tanári munkássága ünnepére*. 71–74. Budapest, Eggenberger.

KÁRMÁN Mór

1909 *Paedagogiai dolgozatai rendszeres összeállításban* I–II. Budapest, Eggenberger.

KÁRMÁN Mór (szerk.)

1875 *Magyar olvasókönyv*. 1. kötet. 2. kiadás. Budapest, Eggenberger.

1878 *Közoktatásügyi törvények és rendeletek tára. Az 1868-ik év óta 1877-ik év végéig közrebocsátott és a népoktatásra vonatkozó törvények, m. rendeletek, tantervek és szabályzatok gyűjteménye*. Budapest, Eggenberger.

[KÁRMÁN Mór]

1881 *Magyar gyermekkönyv. Népmesék, népdalok és versek*. Budapest, Eggenberger.

[1889a] *Magyar gyermekkönyv. Első olvasás-gyakorlat. Mondókák versikék mesék dalok 4-6 éves gyermekek számára*. Budapest, Eggenberger.

[1889b] *Képes ABC Magyar Fiuk Magyar Leányok számára*. Budapest, Eggenberger.

- 1891 *Aesopus. Tanulságos mesék.* Színes fametszetű ábrával. Budapest, Eggenberger.
- 1892 *Franciaia tündérmesék. (Contes des Fées.)* Számos fametszetű ábrával. Budapest, Eggenberger.
- [1893] *Apróbb gyermekmesék. Gyulai Pál gyermekverseivel.* Számos ábrával. Budapest, Athenaeum.
- 1909 *Apróbb gyermekmesék. Gyulai Pál gyermekverseivel.* Számos ábrával. Budapest, Athenaeum.
- KENYERES Elemér
- 1926 Pósa Lajos a gyermekszobában és a kisdédóvóban. Budapest, A „Kisdédnevelés” kiadása. Klny. a *Kisdédnevelés* LI. évfolyamából.
- KISS Áron
- 1881–1883 *A magyar népiskolai tanítás története* I–II. Budapest, Franklin-társulat.
- 1891 *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény.* Szerkesztette Dr. KISS Áron. Budapest, Hornyánszky.
- KISS Áron – PÉTERFY Sándor – PÓSA Lajos – TIHANYI Ágost
- 1899 *Mesés-könyv. Kisdédóvó-intézetek, menedékházak és családok számára.* 2. kiadás. Budapest, Singer és Wolfner. /Kisdédóvó-képzőintézetek kézikönyvei/
- KOMÁROMI Gabriella (szerk.)
- 1999 *Gyermekirodalom.* Budapest, Helikon Kiadó.
- KOVÁCS Ágnes
- 1969 A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. I. Arany László magyar népmesegyűjteménye. In: DIÓSZEGI Vilmos (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom* II–III. 177–214. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.
- 1978 *A Flóri könyve és a Csemegék.* In: ZELNIK József (szerk.): *Folklorizmus egykor és ma.* 41–52. Kecskemét, Bács-Kiskun megyei Művelődési Központ. /Folklór, Társadalom, Művészet 4–5./
- 1979 A gyöngyöt síró, rózsát nevető leány. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* II. 369–372. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1980 A kismalac (kiskanász) és a farkas. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* III. 215–216. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1982 Népköltési szövegek a Flóri könyvében. In: MÓDY György – BALASSA Iván – UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére.* 861–871. Debrecen, [k. n.]. /A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 39./
- 1987 Prücsök. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. 276. Budapest, Akadémiai Kiadó.

KRAUSZ Sándor

1902 *A Herbart-Ziller-Rein-féle didaktikai elmélet és gyakorlat. Tanítók és tanítónövendékek számára.* Budapest, Lampel.

KRIZA János

1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény.* Első kötet. Szerkeszti KRIZA János. Kolozsvártt, Stein János erd. muz. egyleti könyvtáros bizománya.

2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez.* A szétszóródott kéziratos anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi SZAKÁL Anna. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Magyar Unitárius Egyház.

LANDGRAF Ildikó

2011 Nemzeti önképteremtés – mondafeldolgozások az iskolai olvasókönyvekben. In: DIÓSZEGI László – JUHÁSZ Katalin (szerk.): *Hagyomány – Örökség – Közkultúra. A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát-medencében.* 245–258. Budapest, Teleki László Alapítvány.

LÁNG Adolf

1868 Láng Adolf jelentése az Irsavidéki népnevelési egyesület harmadik közgyűléséről. *Néptanítók Lapja*, I, 40, 1868. október 5. 633–634.

LECHNER László

1877–1878 Az ifjúsági könyvtárak a középiskolákban. *Az Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye*, XI, 1–2, 19–23.

MAGYARORSZÁGI RENDELETEK TÁRA

1892 *Magyarországi rendeletek tára*, XXVI. Budapest, M. Kir. Belügyministerium.

MÁLNAI Mihály

1915 A beszéd- és értelemgyakorlatok anyaga. *Néptanítók Lapja*, XLVIII, 13, 1915. április 1. 10–13.

MERÉNYI László

1861 *Eredeti népmesék.* Első rész. Második rész. Pest, Heckenast Gusztáv.

1862 *Sajóvölgyi eredeti népmesék I–II.* Pest, Heckenast.

MOLNÁR Aladár

1866 *Közművelődési dolgozatok.* Első kötet. Pest, Osterlamm Károly.

1867a Népiskolai könyvtárak. *Budapesti Közöny*, XV, 177, 1867. október 12. 2035.

1867b Állítsunk könyvtárakat a népiskolákban. *Pesti Napló*, XVIII, 5244, 1867. október 12. 236.

1867c Állítsunk könyvtárakat a népiskolákban. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, X, 42, 1867. október 20. 1330–1334.

- 1871 *Gazdasági népoktatás a hazánkban s külföldön szerzett tanulmányok szerint*. Pest, Athenaeum.
- 1872a *A népiskolai tanfelügyelet külföldön és hazánkban*. Pest, Athenaeum.
- 1872b *A néptanítók nyugdíjazása, özvegyeik s árváik gyámolítása külföldön és hazánkban*. Pest, Athenaeum.
- 1874 (1868) *Téli esték. Elbeszélések, versek és tanulságos olvasmányok*. Budapest, Buschmann. /Népiskolai könyvtár/
- 1881 *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- MOLNÁR Aladár (szerk.)
- 1873 *Néptanítók ismerettára*. I. kötet (A-C). Pest, Athenaeum.
- MOLNÁR Aladár – OSTERLAMB Károly
- 1867 Előfizetési felhívás a „Népiskolai könyvtár”-ra. *Budapesti Közlöny*, I, 180, 1867. október 16. 2075.
- MORLIN Emil
- 1896 *A magyar kisededóvás multja és jelene*. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister megbízásából írta Dr. Morlin Emil. Budapest, Lampel Róbert.
- N. N.
- 1881 Molnár Aladár. [Nekrológ]. *Néptanítók Lapja*, XIV, 20, 1881. január 26. 382.
- PAPP Ferenc
- 1941 *Gyulai Pál* II. Budapest, MTA.
- PERES Sándor et al. (szerk.)
- 1908 *Magyar kisededóvó. A kiseded foglalkozásainak gyűjteménye és vezérkönyve*. Szerkesztették PERES Sándor, STEPANKO Albert, HALÁSZ Sárolda, HANKOVITSNÉ FÁBIÁN Irma, özv. SZÉKELY Gáborné. Második, bővített kiadás. Budapest, Lampel.
- PÉTERFY Sándor
- 1882 Molnár Aladár emlékezete. *Néptanítók Lapja*, XV, 22, 1882. június 3. 337–339.; XV, 23, 1882. június 10. 353–354.
- PETRIK Géza
- 1885 *Magyar könyvészet. 1860–1875. Jegyzéke az 1860–1875. években megjelent magyar könyvek- és folyóiratoknak*. Összeállította s tudományos szakmutatóval ellátta PETRIK Géza. Budapest, Magyar Könyvkereskedők egylete.
- PRAZNOVSZKY Mihály
- 2006 *Pósa Lajos, a szelíd költő*. Budapest, Siker^x Bt.

P. SZATHMÁRY Károly

1887 *A magyar kiseddövás és nevelés rövid története. Az országos kisedd-
óvó-egyesület megbízásából és a magyar kiseddövás társadalmi föl-
karolásának félszázados megünneplése alkalmából.* Budapest, Pesti
Könyvnyomda-részvény társaság.

RADÓ [ROTH] Vilmos

1881 A népiskolai olvasókönyvekről. *Néptanítók Lapja*, XIV, 1, 1881. ja-
nuár 15. 5–8; XIV, 2, 1881. január 31, 26–28.; XIV, 4, 1881. február
28, 68–71.; XIV, 5, 1881. március 15. 88–90.; XIV, 8, 1881. április
30. 146–149.; XIV, 9, 1881. május 15. 167–170.

RADÓ Vilmos

1882 Az ifjúsági iratokról. *Néptanítók Lapja*, XV, 51, 1882. december 23.
809–813.

[1883] *Magyar gyermek- és népmesék.* Budapest, Eggenberger.

1886 Népmese. In: VERÉDY Károly (szerk.): *Paedagogiai encyclopaedia
különös tekintettel a népoktatás állapotára. A neveléstudomány szó-
tára.* 666–674. Budapest, Athenaeum.

1890 *Magyar népmondák az ifjúság számára.* Feldolgozta RADÓ Vilmos.
ÉBNER Lajos képeivel. Budapest, Lampel Róbert. /Hazai festőművé-
szek által illusztrált ifjúsági iratok II./

[1892] *Magyar gyermek- és népmesék.* Egybeállította RADÓ Vilmos. A ké-
peket rajzolta SZEMPLÉR Mihály. Második, bővített kiadás. Budapest,
Eggenberger.

1897 Kármán Mór hatása a népiskolára. In: WOLF György – WALDAPFEL
János (szerk.): *Emlékkönyv Kármán Mór huszonöt éves tanári mun-
kássága ünnepére.* 57–61. Budapest, Eggenberger.

[1910] *Magyar gyermek- és népmesék I–II.* Egybeállította RADÓ Vilmos.
MÜHLBECK Károly képeivel. Harmadik kiadás. Budapest, Singer és
Wolfner.

[1998] *Csali mese. Magyar gyermek- és népmesék.* RADÓ Vilmos gyűjtése
nyomán. Budapest, Laude Kiadó.

SÁNDOR István (szerk.)

1977 *A magyar néprajztudomány bibliográfiája (1850–1870). Tanulmá-
nyok és adatok a Kárpát-medence etnográfijához.* Budapest, Aka-
démiai Kiadó.

SÁRKÁNY Mihály

1971 Népmesekincsünk összetételéről. In: DIÓSZEGI Vilmos (szerk.): *Népi
Kultúra – Népi Társadalom V–VI.* 159–170. Budapest, MTA Nép-
rajzi Kutató Csoport.

SCHENDA, Rudolf

1989 *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe*. Frankfurt, Klostermann.

SZABÓ Sámuel

2009 *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi OLOSZ Katalin. Budapest – Marosvásárhely, Európai Folklor Intézet – Mentor Kiadó.

SZEMÁK István

1895 A középiskolai ifjúsági könyvtárak. *Országos Középiskolai Tanár-egyleti Közlöny*, XVIII, 11, 236–238.

1924 *A magyar ifjúsági irodalom története*. Budapest, Neuwald Illés.

SZEPESI Hajnal

1976 Adalékok *Az Én Ujságom* és *Jó Pajtás* című gyermeklapok történetéhez. *Könyv és Nevelés*, XVIII, 1, 14–17.

SZINNYEI József

1891–1914 *Magyar írók élete és munkái* I–XIV. Budapest, Hornyánszky.

SZONDY György

1932 *A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora (1669–1848)*. Kecskemét, [k. n.]. Klny. a *Protestáns Szemle* 1932. évi számából.

[1936] *A modern iskola és az ifjúság olvasmányai*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. /A tanítás problémái 7./

TANÁRKY Gedeon

1884 Tanárky Gedeon emlékbeszéde Molnár Aladár fölött. *Néptanítók Lapja*, XVII, 5, 1884. február 2. 75–76.

TÁNCZOS István

1870 *A nagyapó regéi*. Gyermekük számára összeszerkeszté TÁNCZOS István. Debreczen, Telegdy.

1875 *A Kalauz. Jellemképző olvasmányok az ifjúság számára*. Szerző TÁNCZOS István. Budapest, Aigner Lajos.

TANTERV ÉS UTASÍTÁS

1909 *Tanterv és utasítás az elemi népiskola számára*. Kiadta a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1905. évi június hó 16-án 2202. eln. számú rendeletével. Budapest.

TETTAMANTI [Béla]

1936 Kármán Mór. In: KEMÉNY Ferenc (szerk.): *Magyar Pedagógiai Lexikon* II. 16–19. A Magyar Pedagógiai Társaság megbízásából. Budapest, Révai Irodalmi Intézet.

TÓTH Rezső

1905 *A magyar ifjusági irodalom s a népiskolai ifjusági könyvtárak*. Budapest, Athenaeum.

TÖRÖK Károly

1872 *Csongrádmegyei gyűjtés*. Pest, Athenaeum. /Magyar Népköltési Gyűjtemény II./

UJFALUSI Sándor

1893 Kisdedóvó-intézetek kézikönyvei. [Ismertetés.] *Néptanítók Lapja*, XXVI, 99, 1893. december 13. 964–965.

VARGHA Katalin

2012 Eredeti népmesék és szóbeli rejtvények? Találósok Merényi László és Arany László mesegyűjteményeiben. In: BÁTI Anikó – SÁRKÁNY Mihály (szerk.): *Ethno-Lore XXIX*. 239–280. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

2018 Találósok az Arany család kéziratos gyűjteményében és más 19. századi forrásokban. In: ISPÁN Ágota Lídia – LANDGRAF Ildikó – MAGYAR Zoltán (szerk.): *Ethno-Lore XXXV*. 375–404. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

VITA Zsigmond

1940 A „Kolozsvári Nevelői Kör” története. *Erdélyi Múzeum*, XI, 45, 4, 285–299.

1968 Gyermekirodalmunk bölcsőjénél. In: Uő: *Tudománnyal és cselekedettel*. 243–281. Bukarest, Irodalmi Kiadó.

VOIGT Vilmos

1981 A folklór és az irodalom kapcsolata a magyar állatmesékben. *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1979, 281–329. /A debreceni Déri Múzeum kiadványai LX./

WALDAPFEL János

1895 A nemzeti elem gymnasiumaink tantervében s utasításaiban. *Budapesti Szemle*, LXXXIII, 226, 396–414.

WALDAPFEL János (szerk.)

1898 Adalékok a gymnasiumi oktatás elméletéhez. A Budapesti M. K. Tanárképzőintézet Gyakorlógymnasiumában KÁRMÁN Mór vezetése alatt tartott elméleti értekezletek (theoreticumok) jegyzőkönyveiből összeállította WALDAPFEL János. Budapest, Eggenberger. ZILLER, Tuiskon

1886 *Materialien zur speziellen Pädagogik*. Des Leipziger Seminarbuches dritte Aufl. Dresden, Bleyl und Kämmerer.

MARIANN DOMOKOS

LÁSZLÓ ARANY'S FOLKTALES IN 19TH-CENTURY HUNGARIAN CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

The folktales published under László Arany's name are distinguished folklore texts in Hungarian national culture that have become entrenched in the public consciousness as *classic folktales*. At the same time, the process by which these tales have become common, canonical folktale texts in terms of their *sujet*, and especially their narrative mode, over the last one and a half century remains to be explored. This paper wants to demonstrate that László Arany's folktales (through more or less faithfully republished and revised versions) have made their way into the repertoire of printed publications such as children's books, fairy tale books, and readers in the second half of the 19th century – that is, almost immediately following their publication – and have remained permanent and representative elements of these segments of the book market to this day. The primary purpose of this paper is therefore to chronicle the early popularization of the Arany tales. On the other hand, this phenomenon fits into the less reflected on historical process by which the *folktale* genre in general found its place in children's and youth literature, as well as the way contemporary educational policy makers, teachers, and pedagogical specialists evaluated and shaped the role of the genre in national culture. In order to achieve this dual objective, the specific publications containing Arany's tales are presented not only from a bibliographic and folkloristic perspective, but by referencing the significant achievements of the editors in terms of public education to each other as well as to the volumes, they will also be used to illustrate the cultural context in which the given publication containing folktales, and specifically the folktales of László Arany, was published.